

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ŞİRİNOVA GÜNAY NƏRİMAN QIZI

“Bank sektorunda Bazel III standartlarının tətbiqi problemləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı   **060403   “Maliyyə”**

İxtisaslaşma   **“Bank işi” qrup 606**

Elmi rəhbər: **i.e.d., prof Bağırov M.M**

Magistr proqramının rəhbəri: **i.e.n., fəxri prof. Bəşirov R.A**

Kafedra: **“Maliyyə və maliyyə institutları”**

Kafedra müdiri :   **i.e.d., prof. Ələkbərov Ə.Ə**

BAKİ-2017

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. BANK SEKTORUNUN FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ - METODOLOJİ ƏSASLARI.....	6-26
1.1. Bank sektoru və onun iqtisadiyyatda rolu.....	6
1.2. Bank fəaliyyətində risklər.....	14
1.3. Bazel standartlarının meydana gəlməsi.....	26
II FƏSİL. BAZEL STANDARTLARININ TƏTBİQİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ.....	34-55
2.1. Bazel standartlarının tətbiqinin hüquqi normativ əsasları.....	34
2.2. Bazel III standartlarının tətbiqinin təhlili.....	44
2.3. Bazel standartlarının tətbiqinin qiymətləndirilməsi.....	55
III FƏSİL. BANK SEKTORUNDA BAZEL-III STANDARTLARININ TƏŞKİLİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	59-64
3.1. Azərbaycanda bank tənzimlənməsinin beynəlxalq standartı Bazel-III-ün tətbiqində xarici təcrübə.....	59
3.2. Bazel III standartlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	64
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	72
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	74
PE3IOME.....	76
SUMMARY.....	77
REFERAT.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı Beynəlxalq maliyyə bazarında bank riskləri və onların idarə edilməsi yanaşmalarında əmələ gələn əhəmiyyətli dərəcədə dəyişikliklərdən sonra yeni standartların yaradılması ilə bank sektorunun fəaliyyətinin daha səmərəli və sağlam olmasına zərurət yaratmışdır. Risklərin idarəetmə düzgünlüyü, nəzarət və tənzimləmə metodikasının düzgün təşkili eləcə də korporativ idarə etmənin təkmilləşməsi zərurətindən irəli gələn problemlərin araşdırılması mövzunun aktual problemlərindəndir. Bazel-III standartının tətbiqinin həyata keçirilməsi bank sektorunda müəyyən prinsipləri və məqsədlərə nail olmağı təmin etməlidir. Qarşıya çıxan problemlərin təhlilinin öyrənilməsi isə mövzunun başlıca məqsədidir. Bank riskləri problemi bank sistemində müasir dövrdə xüsusilə kəskin xarakter almış və idarə olunmasına zərurət yaratmışdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, banklarda risklərin düzgün idarə olunması, korporativ idarəetmənin düzgün qurulmaması və daxili nəzarət problemlərinin yaranması əksər hallarda ayrı-ayrı banklarda böhranın əmələ gəlməsinə səbəb olur və bank sisteminin maliyyə sabitliyini təhlükəyə məruz qoyur. Müasir şəraitdə bank sisteminin vəziyyətinə də mənfi təsir göstərə bilən ciddi amillərdən birinə çevrilir.

Bazel-III standartı strateji hədəflər seçərək bank sektorunun inkişafına təkan verir. Maliyyə sektorunun bank sahəsində dinamik iqtisadi artım üçün əhəmiyyətini dünya iqtisadiyyatında gedən son, dəyişkən proseslər təsdiq edir, prudensial tənzimləmə faktorunu və nəzarət baxışını dəyişir. İqtisadi böhranların baş verməməsi, riski minimuma endirmək üçün Bazel Komitəsi tərəfindən hazırlanan standartlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazel-III risklərin bank sektorunda idarə edilməsi, nəzarət və tənzimləmə sisteminin gücləndirilməsi məqsədilə hazırlanıb və o bank sektorunda iqtisadi və maliyyə xüsusiyyətlərinin sarsılmasını saxlayan imkanların artırılmasına, banklarda risklərin idarə edilməsinin və korporativ idarəetmənin yaxşılaşdırmağa, həmçinin banklarda informasiyanın açıqlanması və şəffaflığın artırılmasına kömək etməlidir. Bazel-III bank sektorunun risklərinin absorbsiyaetmə

potensialının gücləndirilməsi istiqamətində irəli sürülən təşəbbüslərin mərkəzi komponenti tənzimləmə çərçivəsidir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi bank sektorunda Bazel-III standartlarının tətbiqi problemləri müxtəlif xarici ölkələrin alimləri və mütəxəssisləri tərəfindən öyrənilmişdir. Lakin, Azərbaycan bank sistemində bu standartın tətbiq edilməsi hələ mümkün olmamışdır.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri Bank sisteminin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün lazım olan faktorları mənimsəmək, bu faktorları standartlar çərçivəsində tətbiqini həyata keçirməkdir. Nəzarət metodologiyasının güclənməsi, risklərin qarşısının alınması və onların səmərəli şəkildə idarə edilməsi, kapital adekvatlığının qorunub saxlanması tədqiqatın qarşıya qoyduğu məqsəddir. Bazel-III standartı maliyyə iqtisadi stresslər nəticəsində yaranan nöqsanları aradan qaldıraraq bank sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini həyata keçirir. Tədqiqatın vəzifəsi Bazel-III standartının təşkili istiqamətindəki problemləri aşkara çıxarmaq və onları təhlil edərək təkmilləşmə vasitələrini işləyib hazırlamaqdır. Qarşıya qoyulan vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- bank sektorunun iqtisadiyyatda rolunu müəyyənləşdirmək
- bank fəaliyyətində riskləri araşdırmaq
- bazel standartlarının meydana gəlməsini öyrənmək
- Bazel-III standartlarının tətbiqinin təhlilinin həyata keçirilməsi mühitinin araşdırılmasıdır
- bazel standartlarının tətbiqinin qiymətləndirilməsidir

Tədqiqatın obyekti Azərbaycan Respublikasının bank sistemidir. İrəli sürdüyüm modelin təhlili və qiymətləndirilməsi bank sektorunda yeni standartının tətbiqi zamanı ortaya çıxan problemlərin təhlil edilməsi yeni mülahizələrin irəli sürülməsinə başlıca göstəricidir.

Tədqiqatın predmeti Tədqiqatın predmeti bank sektorunda standartların tətbiqi və ən başlıcası Bazel-III standartının tətbiqinin reallaşdırılması zamanı baş verən problemləri aşkara çıxartmaq üçün, bu problemlərdən yarana biləcək neqativ halları aradan qaldırmaq, eləcə də tətbiqinə mane ola biləcək nöqsanları aradan qaldırmaq üçün düzgün və təkmilləşmiş tədbirlər, üsullar, vasitələr proqramının işləyib hazırlanmasının məcmusudur. Bundan əlavə, dünya bank təcrübəsinə nəzər salaraq, həmin məqsədləri təhlil edərək mövcud vəziyyətə uyğun qiymətləndirərək tətbiq etmək tədqiqatın predmetinə daxildir.

Tədqiqatın informasiya bazası Tədqiqatın aparılması üçün istifadə edilən informasiya mənbəyi kimi xarici ölkələrin banklarının məlumatlarından, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankının rəsmi materialları, statistik göstərici və normativlərindən və s. məlumatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi Tədqiqat işinin elmi yeniliyi bazel standartlarının müasir vəziyyətinin araşdırılmasıdır. Bazel-III standartlarının əsas məqsədləri aşağıdakılardır.

- maliyyə və iqtisadi stresslərdən yaranan zərbələri dəf etmək bank sektorunun qabiliyyətini yaxşılaşdırmaq
- risk idarəetmənin təkmilləşdirilməsi
- bankların şəffaflığını gücləndirmək.

Müasir risklərin idarə edilməsi, təsirli yoxlama və daxili nəzarət sistemi ilə möhkəmlənmə, yüksək likvidlik səviyyəsi Bazel III meyarlarının tətbiq olunması müddətinə bağlı əhəmiyyətli addımdır.

Dissertasiya işinin strukturu Dissertasiya işinin strukturu giriş, 3 fəsil, 8 paraqraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I F Ə S İ L

BANK SEKTORUNUN FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ – METODOLOJİ

ƏSASLARI

1.1 Bank sektoru və onun iqtisadi inkişafda rolu

Bank sektorunun fəaliyyəti çoxşaxəlidir. Banklar həm iqtisadi idarəetmə orqanı kimi, həm kredit təşkilatı kimi və həmçinin, vasitəçi təşkilat kimi xarakterizə olunur. İqtisadiyyatın real sektoru olan bank sektoru eyni məqsədə xidmət edən elementlərin məcmusu, özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik, dinamik, qapalı, idarə edilən, xarici şəraitə uyğun fəaliyyət göstərən sistemdir.

Bank sektorunun inkişafına ictimai - iqtisadi amillər, ölkənin iqtisadi vəziyyətindəki dəyişikliklər, mövcud vergi siyasəti, əmtəə-pul münasibətlərin inkişaf səviyyəsi təsir edir. Bank sistemi öz məzmununa görə müvafiq elementlərin məcmusunu təşkil edir. Bu elementlər qarşılıqlı olaraq vəhdət təşkil edir və bir - birilə əlaqəlidir. Bank sistemi özünü tənzimləyən, pul dövriyyəsi, kreditləşməni, qiymətli kağızların alqı-satqısını, iqtisadiyyatın sahələrinin və ayrı-ayrı layihələrinin maliyyələşməsini, sığorta işlərinin aparılmasını, vasitəçilik əməliyyatlarının həyata keçirilməsini, məsləhət xarakterli işlərin aparılmasını, əmlakın idarə edilməsini, bazarların öyrənilməsini və sair fəaliyyət növlərini həyata keçirən sistemdir.

Ölkənin Mərkəzi Bankı istənilən dövlətlərdə bank sisteminin başlıca halqasıdır. Kredit sisteminin mərkəzi sayılan Mərkəzi banklar yalnız pul-kredit sisteminin tənzimlənməsi ilə məşğul olur. Mərkəzi bank banklar arasında xüsusi yer tutmaqla “banklar bankı” adlanır. Banklar üçün koordinasiya rolunu oynamaq və onların fəaliyyətini yalnız iqtisadi tənzimləmə metodları ilə nizamlamaq Mərkəzi Bank üçün əsas fəaliyyətdir. Ölkənin bank sistemi üzərində Mərkəzi bank nəzarəti həyata keçirir və yalnız banklara və dövlətə xidmət edir. Ona görə də, Mərkəzi bank dövlətin

bankiri adlanır. Dövlət büdcəsinin fəaliyyəti onun emissiya-kassa fəaliyyətinin həyata keçirilməsində Mərkəzi bank əsas rol oynayır. Tələb və təklif faktorlarına əsasən iqtisadiyyatın bütöv və tam tənzimləmə sistemi həyata keçirilir, mərkəzi banklar tərəfindən bunun da əsas hissəsi olan pul təklifinin həcmi müəyyən olunur. Bir neçə gün ərzində davamlı olaraq mərkəzi bankların həyata keçirdikləri pul-kredit siyasəti nəticəsində qiymətləri həm sabit saxlamaq, həmçinin milli valyuta kurslarını dəyişmək olar. Mərkəzi banklar istehsalı sürətlə artırmaq və dayandırmaq, işsizliklə bağlı yaranan mövcud vəziyyəti aradan qaldırmaq imkanına malikdir. Bu səbəbdən mərkəzi banklar hər bir ölkə iqtisadiyyatında diqqət mərkəzindədir. Mərkəzi bankların iş fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatına malik olan bütün ölkələrdə eyni bir prinsip üzərində qurulmuşdur. Onların iş fəaliyyətində müdaxiləyə yol verilmir və dövlətin göstərişi ilə idarə olunur, eyni zamanda nisbətən müstəqildirlər. Mərkəzi bankların yaranmasında, sərbəstlik səviyyəsində və idarə edilməsində və s. bəzi spesifik xüsusiyyətlər var.

Mərkəzi Bank dövlətlə iqtisadiyyat arasında vasitəçi rolunu oynayaraq bank sisteminin əsasını təşkil edir. Mərkəzi bankın fəaliyyət mexanizmi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bank haqqında” qanunu, qanunvericilik aktları və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Kommersiya bankı - bank əməliyyatlarını bütünlüklə yerinə yetirən kredit təşkilatı olmaqla əsas məqsədi mənfəət əldə etmək, geniş daxili struktura malik olmaqdır. “Banklar bankı” olaraq mərkəzi banklar banklara və dövlətə xidmət edirsə, bilavasitə kommersiya bankları müştərilərə xidmət edir, onlarla işləyir. Bank sektorunun ilk yarandığı dövrlərdən kommersiya bankları anlayışı istifadə olunmağa başlamışdır. “Kommersiya” sözü “commerce” sözündən götürülüb ticarət deməkdir. Kommersiya banklarına müxtəlif növlü maliyyə - kredit təşkilatları aid edilir. Pul-emissiyası hüquqlarının olmaması onların başlıca fərqi. Borc almaq və borc

vermək kimi 2 funksiyanı bu banklar həyata keçirir. Borc vermək kredit şəklində, borc almaq isə çox zaman əmanət şəklində ortaya çıxır.

Kommersiya banklarının statusu 2 statusun - dövlətin pul prosesində iştirak edən, pul prosesinə xidmət edən özəl hüquqi şəxsin və ümumi hüquqi subyektinin vəhdətini özündə əks etdirir deyə O.M.Oleynik qeyd edirdi. Bu fikir isə N.A.Sattarova tərəfindən dəstəklənirdi.

¹Azərbaycan Respublikasının kredit təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, qanunvericilik aktları və həmçinin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının “Mərkəzi Bank” haqqında qanunu, “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti” haqqında qanunlarının qəbul olması ölkəmizdə bank sisteminin hüquqi - normativ bazanın əsasını qoymuşdur. Bank işinin fəaliyyəti üçün əhəmiyyətli şəkildə vacib olan qanunvericilik aktları bank işinin fəaliyyətinin yeni ictimai – iqtisadi formalara uyğunlaşmasına şərait yaratmışdır. Bank qanunvericiliyinin beynəlxalq təcrübələrə və standartlara əsaslanaraq uyğunlaşdırılması, bank sisteminin təhlükəsizliyini və dayanıqlığını təmin etmək, bank sisteminə şəffaflıq dərəcəsini artırmaq, bank nəzarəti effektivliyini təkmilləşdirmək kimi amillər bank sektorunun işinin təşkilində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

İqtisadiyyatın bir-birindən ayrı-ayrı sahələrinin formalaşdırılması və inkişafı kredit münasibətlərinin mövcud vəziyyətinin eləcə də güclü və təkmilləşmiş bank sektorunun fəaliyyətinin reallaşdırılmasından aslıdır. Buna müvafiq olaraq bank sisteminin və infrastrukturunun formalaşması prosesi həyata keçirilir.

---

¹ Azərbaycan Respublikasında “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” qanun

Müasir dövrdə bankların səmərəli və təkmilləşmiş formada fəaliyyət göstərmələri üçün bir neçə şərtlər vəhdət təşkil etməlidir:

1. Bank lisenziyaya, bank əməliyyatlarının yerinə yetirmək hüququna malik olmalıdır.
2. Bütöv bir status kimi fəaliyyət göstərə bilməsi üçün ümumi və xüsusi qanunlarla fəaliyyət göstərən bir təşkilat olmalıdır.
3. Baş verən dəyişikliklərə tez bir zamanda uyğunlaşaraq özünü tənzimləməyə, inkişafa və mükəmməliyə malik olmalıdır.
4. Bank sisteminin digər elementləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etməsindən sonra qısa müddət ərzində çox yüksək inkişafa və iqtisadi artıma nail olmuşdur. Bu inkişafın reallaşmasında bank sektorunun rolu xüsusilə qeyd olunur. Ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli və dinamik inkişafında bank sisteminin rolu əsaslı dərəcədə əhəmiyyətlidir. Azərbaycanda son illərdə aparılan məqsədyönlü siyasət və həyata keçirilən islahatlar nəticəsində yüksək iqtisadi inkişaf müşahidə olunur. İqtisadiyyatın hər bir ayrı-ayrı sahələrinin real sektorun strukturunun təkmilləşməsi, potensial imkan amillərindən səmərəli şəkildə istifadə edilməsi, iqtisadiyyatın fəaliyyətinin diversifikasiyası əsasında bank sektorunun da fəaliyyətinin genişlənməsinə zəruri şərait yaratmışdır.

İslahatların ilkin mərhələsinə aid dövlət banklarının restrukturizasiyası tədbirləri həyata keçirildi, xüsusi bank sistemi üçün institusional formalaşma təmin edildi. Bu mərhələdə bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün tənzimlənmə alətləri tətbiq edildi. Bank-maliyyə sektorunda qarşıya qoyulan, uğurla həyata keçirilən inkişaf və modernizasiya strategiyası artıq maliyyə münasibətlərində əsaslı rol oynayır.

Hesablaşmaların artması və iqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədar banklar yerinə yetirdiyi əməliyyatları və öz fəaliyyətini artırmışlar. Bankların qısamüddətli kreditləşmə əməliyyatlarının inkişafı sənayenin inkişafı ilə əlaqədar idi, sonralar

əməliyyat sahəsi genişlənərək kredit müddətlərinin artması ilə fəaliyyətinin inkişafına, universal fəaliyyətə gətirib çıxartdı.

Yeniləşən elmi-nəzəri metodlara və dəyişkən şəraitə uyğunlaşmaq üçün bank sistemi daim təkmilləşdirilməlidir. Respublikada müasir bank sektorunda baş verən əsaslı dəyişiklikləri aşağıdakı formada qruplaşdırmaq olar:

- aparılan vacibi islahatlar dövlət və kommersiya banklarının hüquq və məsuliyyətin daha da artırmış və onların tənzimlənmə sistemi gücləndirmişdir.
- bankların rolu və eləcə də idarəetmə funksiyaları pul tədavülünün tənzimlənməsi mexanizmində artmışdır.
- xarici ölkə bankları ilə rəqabət aparmaq gücünə malik bankların yaradılmasına xüsusi əhəmiyyət verilmişdir.
- sərbəst pul-kredit siyasətini həyata keçirmək üçün Mərkəzi Banka hüquq verilmişdir.
- bankların qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparmaq, faktoring, lizing və s.əməliyyatlara qoşulmaq imkanları genişlənmiş və təkmilləşmişdir.

Bankların rolu hər bir ölkə iqtisadiyyatında olduqca əhəmiyyətli faktordur. Bankların fəaliyyətinin genişlənməsi və onların inkişafı ölkənin sosial - iqtisadi bazisinə təsir göstərir. Bankların hər bir ölkədə yüksək səviyyədə inkişafı orada yüksək mədəniyyətin və sürətli iqtisadi inkişafın mövcud olmağına səbəb olur. Maliyyə bazarında banklar əhəmiyyətli element kimi çıxış edir. Bank fəaliyyətinin təkmilləşməsi istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi, islahatların ilkin mərhələsində dövlət banklarının sağlamlaşdırılması və restrukturizasiyası tədbirlərinin həyata keçirilməsi, özəl bankların institusional formalaşmasına təminat yaratmışdır. Bu mərhələdə sistemə daxil olmaq üçün liberal şərtlər, kapitalla bağlı aşağı tələblər və bank fəaliyyətini tənzimləmək üçün yumuşaq tənzimləmə alətləri

tətbiq edildi. Bu proseslərin nəticəsində özəl bankların sayı artmağa və banklar institusional olaraq genişlənməyə başladı.

Azərbaycanın bank sektorunun inkişaf strategiyasının əsasını maliyyə ehtiyatlarının investisiya formasında real sektora transformasiyası və sərbəst maliyyə ehtiyatlarının mobilizasiyası və daha effektiv paylaşdırılması təşkil edir.

Bankların iqtisadiyyata təsiri çox yüksək və genişdir. Banklar iqtisadiyyata və onun inkişafına kredit verərək kömək edir. Lakin bankların iqtisadi davranışı bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə düzxətli deyil, mürəkkəb forma kəsb edir. Müasir dövrdə bank xidmətlərinin yayılması və çoxalması, tənzimlənməsi, artan rəqabəti, maliyyələşdirmə məsrəflərinin artması, texnoloji təkmilləşmə və müasir elektron sistemlərin tətbiqinin genişlənməsi, bankların birləşməsi, böyüməsi və genişlənməsi müasir bankların inkişaf meyilləri kimi xarakterizə olunur.

Bank sistemi özünü tənzimləyən sistem olmaqla ölkədə iqtisadi böhran hallarında uzunmüddətli investisiyaları və qeyri-sabitliyi məhdudlaşdırır, kreditləşmənin müddəti qısalır və ya bəzən də tam dayandırılır. Ölkədə iqtisadi sabitlik yaranan kimi banklar yenidən risklərin azalmasını müəyyən edərək topladığı faiz hesabına mənfəət əldə edir. Bank sistemi keyfiyyət tərəfindən qiymətləndirilərkən təkcə onun hansı səviyyədə kapitalla malik olması deyil, göstərilən xidmətlərin kəmiyyət və keyfiyyət səviyyəsi, onun istehsala sərmayə qoyuluşu və eləcə də iqtisadi proseslərə təsir dərəcəsi nəzərə alınır.

Son 10 ildə həyata keçirilən davamlı və hərtərəfli islahatlar nəticəsində Ümumi Daxili Məhsul 3 dəfə, ÜDM-ünün adam başına düşən həcmi 2.6 dəfə, kənd təsərrüfatı 1.4 dəfə, sənaye 3.6 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 12 dəfə artmışdır. Azərbaycan Asiya İnkişaf Bankı ilə, nüfuzlu beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq edərək bir çox infrastruktur layihələrini həyata keçirir. Son 5 ildə bankın iqtisadi göstəricilərə nəzər salmaq.

²2010-cu ildə bankların məcmu kapitalı 7.9% artmışdır, əhalinin əmanətləri 22.8%, kredit qoyuluşları 8.1, bank aktivləri 8.8% artmışdır. 2011-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı baş verən iqtisadi proseslər zəminində, mürəkkəb qlobal iqtisadi mühitdə yüksək dayanıqlıq nümayiş etdirmiş, milli iqtisadiyyatda artım prosesləri davam etmiş və sabitlik hökm sürmüşdür. Mərkəzi bank uçot dərəcəsini 5.25%-ə qaldırmışdır. 2011-ci ildə bank sistemində maliyyə sabitliyi qorunmuş və sektorun institusional inkişafı davam etmişdir. Kredit qoyuluşları 7.5%, bank aktivləri 10.7%, əhalinin əmanətləri 26.4% artmışdır. 2012-ci il bank sektorunun sabitliyi, institusional inkişafı və bu inkişafın sürətlənməsi, maliyyə vasitəçiliyinin dərinləşməsi ilə səciyyəvi olmuşdur. Məcmu kapitalın həcmi 30% artmışdır, bank sisteminin aktivləri 20.6%, kredit qoyuluşları 20.9% artmışdır. Əmanətlər 15.6% artaraq 4.8 mlrd manat olmuşdur. 2013- cü ildə pul kütləsi cari ilin 11 ayında 9% artmış, bank sisteminin aktivləri 22%,kredit qoyuluşları 25% artmışdır. 2014-cü ildə iqtisadi inkişafda bank sektorunun rolunun daha da yüksəlməsi müşahidə olunmuşdur. Əmanətlər üzrə faiz dərəcəsi 14.3%, kommertiya kreditləri üzrə 10.8% təşkil edir. 2015- ci ildə Mərkəzi bank məcburi ehtiyat normasını 0.5%-ə, uçot dərəcəsini isə 3%-ə endirmişdir. 2015-ci ildə bank sektorunun dayanıqlığının qorunmasına prudensial tənzimləmə həyata keçirilmiş, daxili və xarici amillərin monitorinqi əsasında bankların fəaliyyətinə təsir edən preventiv tədbirlər görülmüşdür. 2015-ci ildə bank aktivləri 27.8 mlrd manat, kredit qoyuluşlarının həcmi isə 18.7 mlrd manat olmuşdur.

Bank sistemi ilə iqtisadiyyatın real sektorunun daha fəal işləməsi üçün, uzunmüddətli resurs bazasının yaradılması tələb olunur. Bununla əlaqədar, əhalinin əmanətlərinin cəlb olunması üzrə işin fəallaşması bank sisteminin strateji vəzifələrindən biridir. Çünki, əhalinin əmanətlərinin banklara cəlb olunmasını aşağıdakılar şərtləndirir.

- həm əhalinin, həm də iqtisadi subyektlərin maliyyə vasitəçilərinə inamının artımı

---

² Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri barədə BƏYANATI

- əhalinin real gəlirlərinin getdikcə artması

-real faiz dərəcəsinin dəyişməsi

Bankların iqtisadiyyatdakı tutduğu mövqe və rolu iqtisadi subyekt kimi onların yerinə yetirdikləri vəzifələr, bankların mahiyyəti və funksiyaları ilə bağlıdır. Pulla bağlı əməliyyatları iqtisadiyyatda bir qayda olaraq banklar yerinə yetirirlər, fiziki və hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərini cəlb edir, müxtəlif məqsədlə nağd və nağdsız hesablaşmalar aparır, kreditlər verirlər.

Bank sektoru bazar iqtisadiyyatının vacib və ayrılmaz hissəsidir. Pul dövriyyəsidəki və hərəkətində zəiflik və dayanma baş verərsə, cəmiyyətin böhran vəziyyətinə düşməsinə gətirib çıxara bilər. Bunun üçün də bu sistem elə formada qurulmalıdır ki, iqtisadiyyatın bütün sahələrində tarazlıq olsun və maliyyə, natural məhsul axını təmin olunsun.

Bank fəaliyyətinin uğurlu təminatında aşağıdakı strateji vəzifələrinin həyata keçirilməsi və həmçinin onların gələcəkdə icrası üçün möhkəm zəmin yaradılması mühüm oynayır:

- Bank xidmətlərinin yüksək səviyyədə və operativ şəkildə müştərilərə və müxbir banklara göstərilməsini təmin etmək, bütün kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri üzrə banklar arasında liderlik mövqeyinin saxlanması
- Bank sektorunun çox vacib və gəlirli seqmenti sayılan kredit əməliyyatlarının həcmi bazasını genişləndirmək, kredit portfelini keyfiyyət baxımından artırılması, kredit risklərinin aşağı salınmasına şərait yaradan standartların tətbiqi və onlara əməl olunması
- Dünyanın tanınmış kredit təşkilatları və beynəlxalq maliyyə institutları ilə əlaqələri möhkəmlətmək və maliyyə resurslarının yeni yaranmış özəl müəssisələrinin fəaliyyətinin təşkili və inkişafı ilə bağlı layihələrə yönəltmək
- investisiya fəaliyyətini gücləndirmək

1.2. Bank fəaliyyətində risklər

Banklarda risk anlayışı investisiya prosesində banklarda meydana gələ biləcək zərərləri ifadə edir. Banklar mənfəət və likvidliklə əlaqədar qərarlar qəbul edən zaman yaranan qeyri - müəyyənliyi aradan qaldırmaq üçün müxtəlif fikirlər hazırlayır. Lakin proqnozlarla reallıqlar eyni ölçülərdə olmadıqda risk amili ortaya çıxır. Bankların sabit formada fəaliyyət göstərə bilməsi üçün gəlir yaradılmasına və xərclərə nəzarət etməklə yanaşı bütün növ risklərə hazır olmaları çox vacib məsələdir.

İqtisad elmlər çərçivəsində risk faktorları kimi (səbəblər, mənbələr) subyektin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə və ya iqtisadi nəticələrinə mənfi təsir edə bilən hadisələr (vəziyyətlər, hadisələr, gözlənilən proseslər və s.) ola bilər. İqtisadi prizmada yanaşmada bu və ya digər mənada ən əlverişsiz faktorlara, heç bir səbəblərə, əgər onların nəticələrin, xərclərin, mənfəətliliyin, gəlirliyinin, ödəniş qabiliyyətinin pisləşməsinə səbəb olursa, ümumiyyətlə diqqətə alınmamalıdır.

Sürətlə böyüyüb inteqrasiya olunaraq beynəlxalq xarakter alan maliyyə bazarlarında böyük miqyaslı beynəlxalq bankların balans strukturundan qaynaqlanan problemlərin maliyyə sistemi üzərində yaratdığı risklər, bu sahəyə yönəlik tədbirlərin keçirilməsini zəruri hala gətirmişdir. Bank böhranlarının qarşısının alınmasında ən mühüm faktor kimi maliyyə sisteminin sabit şəkildə fəaliyyəti və tənzimlənməsidir.

Kapital azlığının hesablanması müxtəlif ölkələrdə bir-birindən fərqli üsulların istifadə edilməsi və kapitalın ölkədən ölkəyə dəyişiklik göstərməsi səbəbindən risklər yaranır və risklərin tanınması və lazımı tədbirlərin görülməsi məsələsində birgə münasibətlərin yaranması getdikcə artmışdır.

Risk - bank fəaliyyətinin, hər bir kommertiya fəaliyyətinin mütləq hissəsidir. Bank adətən riskdən qaçmağa çalışır, riskdən qaçmaq mümkün olmadıqda isə onu minimuma endirmək lazım olur. Ümumi yanaşma çərçivəsində, banklar müxtəlif mümkün fəaliyyət variantlarından daha az riskli variantı seçir və mütləq bir tərəfdən

xərclərlə gələcək hadisənin riskini müqayisə edir, ona görə ki, bu hadisənin mənfi nəticələrini azaltmağa cəhd edir, digər tərəfdən isə, mümkün faydalarla müqayisə edir ki, əgər risk hadisəsi baş verərsə, hansı mənəfəti əldə etmək olar. Bununla gözlənilən faydaların səviyyəsi və riskin səviyyəsi bir-biri ilə heç bir birtərəfli asılılığı yoxdur.

Risk qeyri - müəyyən olmayan, iqtisadi subyektlərin qeyri-müəyyən şəraitin xüsusi fəaliyyət növüdür. Bank riski bank fəaliyyətinin xüsusiyyəti ilə əlaqədar olaraq mübadilə sferası və tədiyə dövriyyəsində əks olunur.

Risk - hər hansı bir işin görülməsi son nəticəyə tam əmin olmadan əməliyyatların yerinə yetirilməsidir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirən zaman risklərlə qarşılaşma ehtimalı olur. Hər bir sahədə risklərə məruz qalma ehtimalı olduğu kimi bank fəaliyyətində də riskli fəaliyyət mövcuddur. Bank risklərinin yaranma səbəbləri müxtəlifdir və bu səbəblər aşağıdakılardır:

1. Ölkə iqtisadiyyatının durumunda baş verən dəyişikliklər, iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti, istehsalın aşağı düşməsi, inflyasiya səviyyəsi və s;
2. Bank sistemində bank əməliyyatlarının gəlirliliyinin azalması, kapitallaşma səviyyəsinin enməsi;
3. Bank qanunvericiliyinin təkmilləşməməsi;
4. Maliyyə bazarında banklararası rəqabət səviyyəsi;
5. Bankın müştəriləri ilə iqtisadi münasibət;
6. Bank menecmentinin lazımı səviyyədə olmaması;

Bank riskləri likvidliyin aşağı düşməsi, daxili və xarici amillərin təsiri ilə istənməyən hadisələr nəticəsində itkilərin meydana gəlməsidir. 19cu əsrin ortalarında bank işinin təkamülündə xüsusi dövr idi. Məhz bu dövrdə riskləri qəbul etməmə mərhələsindən sənaye və müəssisələrinin kreditlənməsinə bir sıra Avropa ölkələri

keçid aldı. Bank fəaliyyətinin dayanıqlı inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımdan risklərin təsnifləşdirilməsi vacib faktordur.

İqtisadi risklər ölkə iqtisadiyyatındakı dəyişikliklərlə, hansı ki tədiyə balansının, bazar konyukturunun, valyuta məzənnəsinin və s. dəyişməsi ilə əlaqədar dəyişmələrdir.

Həmçinin yeni xidmət və əməliyyat növlərinin yaranması, bank xidmətinin keyfiyyətinə qarşı tələblərin yüksəldilməsi, icra edilən əməliyyatların qiymətinin aşağı düşməsi ilə şərtlənən risklər, milli pul vahidinin qeyri-sabitliyi, infilyasiya xarici risklər hesab edilir.

Bankların daxili riskləri əsas və köməkçi fəaliyyət ilə əlaqədar risklərdir. Xarici risklər isə siyasi, hüquqi, maliyyə, sosial və s. risklərdir. Bankların əsas fəaliyyət ilə əlaqədar riskləri kredit, lizinq, hesablaşma əməliyyatları, faiz, qiymətli kağızlarla və s. olan əməliyyatlardır. Bank risklərinin təsnifləşdirilməsi aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.1

Bank risklərinin təsnifləşdirilməsi

Təsnifləşdirmə kateqoriyaları	Bankın risklərinin növləri
Risk səviyyəsinə görə	Mikrosəviyyədə risklər Makrosəviyyədə risklər
Bankın məhsulları, xidmətlərin yaradılması görə əməliyyatlarının xarakterinə	balans arxası əməliyyatlar üzrə risklər kredit riski valyuta riski əməliyyat riski və s.
Bankın təkmilləşmiş inkişafının təminatı səviyyəsinə görə	faiz riski balanslaşdırılmamış likvidlik riski gəlirin itirilməsi riski kapital bazarı riski rəqabət qabiliyyətinin itirilməsi riski risk-menecment
Riski meydana gətirən amillərə görə	- daxili risklər(əsas və köməkçi fəaliyyət, idarəetmə keyfiyyəti, bankın aktiv və passivləri ilə əlaqədar) - xarici risklər(iqtisadi, siyasi, sosial və digər)
Riskin təsir sferası və miqyasına görə	ölkədən irəli gələn risk bank fəaliyyəti ilə bağlı risk məliyyə xarakterli mərkəzlərin fəaliyyəti ilə bağlı risk məcmu risk və müəyyən müştəri ilə ayrı-ayrı əməliyyatlardan ortaya çıxan risk
Yaranma müddətinə görə	retrospektiv risk cari risk perspektiv risk
Bankdan asılılıq səviyyəsinə görə risklər	Bank fəaliyyətindən asılı və asılı olmayan risklər
Bankın növünə görə risklər	ixtisaslaşmış bank riski sahə bankının riski
Riskin qiymətinə görə risklər	aşağı risk mülayim risk tam risk
Müştəri bazasının tərkibinə görə risklər	iri, orta və xırda müştərilərdən yaranan risklər müştərilərin sahə strukturundan yaranan risklər

Mənbə: Z.F.Məmmədov “Bank işi” Bakı-2016 s. 135

Banklarda yaranan risklərin növləri aşağıdakılardır:

- Kredit riski
- Likvidlik riski
- Faiz riski
- Əməliyyat riski

Bank fəaliyyətində risklər içərisində kredit riski xüsusi yer tutur. Kreditləşmə əməliyyatı bank üçün gəlirli əməliyyat kimi xarakterizə edildiyindən risk ehtimalı da çoxdur.

Kredit risklərində gözlənilən və gözlənilməyən itkilər vardır. Kredit riskinin tarixinə nəzər saldıqda qədim “Hammurapi qanunlarında” faiz, təminat kimi anlayışlara rast gəlinir. Bank fəaliyyətindən asılı olan kredit riskləri və bank fəaliyyətindən asılı olmayan kredit riskləri olaraq təsnifləşdirilir. Bank fəaliyyətindən asılı olan kredit riskləri fundamental, fərdi və məcmu, kommersiya risklərinə bölünür.

Kredit riski - borca görə faizlərin ödənilməmə riskdir və eyni zamanda kredit öhdəliklərini kredit təşkilatları qarşısında yerinə yetirilməməsidir. Kredit riski bank daxili amillər nəticəsində, yəni bank menecmenti kreditləşmə prosesinin təşkili amillərindən yaranır. Kredit risklərinə kreditləşmə prosesi müştərinin kredit qabiliyyəti, kredit sövdələşməsinin xarakteri təsir göstərir.

Kredit riski müəssisə fondlarının dövriyyəsində kreditin iştirakı genişləndikcə, ssuda məbləği və ondan istifadə müddəti artdıqda və s. amillərin iştirakı ilə artır. Kredit riskinin səviyyəsi aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- iqtisadi və siyasi vəziyyət
- borc alanın müflisləşməsi
- borcalanın kredit qabiliyyəti
- müştərinin çəkisi
- verilən kreditlərin növləri, forması, təminatı və s.

Bankla onun müştərisi arasındakı münasibətlərdə də risklər təsir göstərir. Bu risklərə misal olaraq kredit müəssisəsinin maliyyəsidəki dəyişikliklər, borcalanın kredit qabiliyyətinin dəyişməsi zamanı kredit müqaviləsinə yenidən baxılması ilə yaranan dəyişikliklər aid ola bilər. Bu risklərin müəyyən hissəsi xarici və daxili səbəblər nəticəsində yarana bilər. Borcalanın iflası, oğurluq, ailə problemləri, kreditorların borcların ödənilməsi tələbi, mikro səviyyədə xarici səbəblərdir.

Müştərinin kredit üçün ərizəsinin səhv qiymətləndirilməsi, təminatın çatışmazlığı, kreditləşmə prosesinə zəif nəzarət, təminatın keyfiyyətinin aşağı olması kredit risklərini formalaşdıran daxili səbəblərdir.

Kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı hesablanmış mənfəətin 0-0, 25% həcmində itkilərə səbəb olan risk minimal risk sayılır. Yüksək risk -hesablanmış mənfəətin 25-50%-i həcmində itkilərdir. Kritik risk- 50-75% həcmində itkilərdir. Yolverilməz risk-hesablanmış mənfəətinin 75-100% həcmində olan itkilərə səbəb olan riskdir.

Kredit riskinin faktorları aşağıdakılardır:

a) fərdi kredit risklərinin faktorları kimi

- ölkədə və regionda maliyyə böhranları, ayrı-ayrı bazarlarda əlverişsiz dəyişikliklər, infilyasiya və s. kimi iqtisadi və siyasi şəraitin qeyri-stabilliyi
- borcalan fiziki şəxsin maddi və sosial vəziyyətinin (əmək haqqının dəyişməsi, ailə qurması, təqaüdə çıxması və s.) və ya borcalan hüquqi şəxsin maliyyə durumunun (maliyyə stabilliyinin, rentabelliyinin, likvidliyinin və s. digər göstəriciləri) dəyişməsi
- borcalanın kredit tarixçəsi
- şəxsi faktor (qəsdən yalan məlumatların verilməsi, borcalanın intizamsızlığı və s.

b) bankın toplam kredit riski faktorları kimi

- Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının pul-kredit siyasətinin dəyişməsi (uçot dərəcəsi, məcburi ehtiyat normalarının, risk normativlərinin və s.)
- Bankın kredit siyasətinin (kredit portfelinin diversifikasiyası, ehtiyatların fəaliyyətinin digər istiqamətlərə yönəldilməsi, kredit portfelinin strukturu, kredit məhsulları ilə iş texnologiyasının keyfiyyəti, kredit alətlərinin tətbiqi və s.) dəyişməsi
- şəxsi faktor, yəni bankın əməkdaşlarının kollektivdə mikromühiti, bacarığı və təcrübəsi, sui-istifadələr və s.

Əməliyyat riskləri daxili proseslərdən və ya kənar hadisələrin baş verməsindən yaranan riskdir. Əməliyyat risklərinin baş vermə səbəbləri aşağıdakılardır:

- Daxili faktorlar səbəbindən baş verən əməliyyat riskləri
- Xarici faktorlar səbəbindən baş verən əməliyyat riskləri

Əməliyyat risklərinin təzahürünə aiddir:

- İnformasiya və daxili nəzarət sistemində maliyyə zərərlərinə tələb olan kənara çıxmaların yaranması. Bu risklərə insan amili, qeyri-səmərəli nəzarət sisteminin olmaması və sistemlərdə yaranan durğunluqlar səbəb olur.
- Daxili proseslərdə meydana gələn problemlər və kənaraçıxmalarla bağlı olan çatışmazlıqlar
- Kapital və gəlir riski

Əməliyyat riskinin mənbələri məlumatların işlənməsi zamanı edilən səhvlər, avadanlıqlarda texniki nasazlıqlar, informasiya sistemində durğunluq, əməliyyatların düzgün işlənilməsinə yetirilməməsi ola bilər. Bu zaman əsas diqqət əməliyyatın mərhələ - mərhələ icrası prosedurlarına yönəldilir və maliyyə alətlərinin qiymətləndirilməsi prosesində düzgün modelin seçilməməsi ilə bağlı risklər nəzərə alınmır. Əməliyyat riskləri biznes riskləri istisna olmaqla təşkilat daxilində nəzarət sisteminin qeyri - səmərəli fəaliyyəti nəticəsində yaranan risklərdir.

Əməliyyat risklərinin mənbələrinə insan amili, idarəetmə keyfiyyəti, sistem riskləri, proseslər, fors-major halları aid edilir. Əsas amil isə insan faktorudur ki, hansıki əməliyyat risklərinin əsas hissəsi hesab edilir. Məsələn, risklər heyətin daxili reqlament və qaydalara riayət etmədiyi zaman yaranan səhvlər, idarəetmə qərarlarının qəbulundakı səhvlər, sui-istifadə halları, kadrların qeyri-peşəkarlığı, ixtisas səviyyəsinin aşağı olması nəticəsində yaranır.

Əməliyyat risklərini idarəetmə fəaliyyəti və istehsal fəaliyyəti olaraq 2 hissəyə bölürlər. Bankın qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olmaq və vəzifələri yerinə yetirməsi idarəetmə fəaliyyətidir. Bank personalının həyata keçirdiyi əməliyyatları, aktiv və passivləri formalaşdırmaq üçün maliyyə alətlərindən istifadə etmək idarəetmə fəaliyyətidir.

Bazar riski - Bankın törəmə maliyyə vasitələrinin, həmçinin qiymətli metalların və xarici valyutaların kursunun əlverişsiz istiqamətdə dəyişməsi nəticəsində bankda itkilərin yaranma riskidir.

Bazar riski faktorlarına aiddir:

Fond riskinin faktorları:

- maliyyə alətlərinin ümumi tərəddüdü
- fond əməliyyatlarının məcmu dəyişməsi
- fond qiymətli kağızlarının və törəmə maliyyə alətlərinin bazar qiymətinin əlverişsiz istiqamətdə dəyişməsi

Valyuta riski faktorlarına aiddir:

- bazarda faiz dərəcələrinin səviyyəsinin dəyişməsi
- vəsaitlərin yerləşdirilməsi dərəcələri və cəlb edilməsi arasında fərqin dəyişməsi
- aktiv və passiv portfellerinin strukturunda dəyişiklik

- bank əməliyyatlarının idarə olunmasında yol verilmiş səhvlər

Əməliyyat riskində əsas risk faktorları aşağıdakılardır:

- bankın öz rəqibləri qarşısında üstün fəaliyyətin perspektiv istiqamətlərinin ya kifayət qədər əsaslandırılmaması, ya da səhv təyini
- bankın fəaliyyətinin ehtiyatların (maliyyə, maddi-texniki, insan) və təşkilati tədbirlərin olmaması və ya tam həcmdə edilməməsi hansıki belə fəaliyyət strateji məqsədlərə çatmağa xidmət edir.
- bank tərəfindən qanunvericiliyə, işgüzar dövrüyyə adətlərinə, bankın daxili və təsis sənədlərinə peşəkar etika prinsiplərinin əməl olunmaması, əmanətçi, kreditor və digər müştəri, kontragentlər qarşısında müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirməməsi.
- bankla müştərilərin, səhmdarların, kontragentlərin və digər maraqlı şəxslərin maraqlarının toqquşması.

Bank risklərini nəzərdən keçirdikdə onların içərisində kredit təşkilatlarının maliyyə vəziyyətinə öz mənfi təsirini göstərən amillərdən biri də faiz riskidir. Faiz riski aktiv və passiv üzrə müxtəlif dərəcələrin olması, aktiv passivlərin müddətlərinin uyğunsuzluğu səbəbi ilə meydana gəlir. Faiz dərəcələrinin arzuolunmaz dəyişilməsi nəticəsində kredit təşkilatlarının maliyyə dayanıqlığının zəifləməsinə səbəb olur. Faiz riskinin səviyyəsinin ölçülməsində, təhlilin idarə edilməsində bank menecmenti məsuliyyət daşıyır. Faiz riski xarici və daxili amillərin təsiri ilə müəyyənləşir. Faiz riskinə təsir göstərən xarici amillər aşağıdakılardır:

- bazar konyukturunun qeyri-sabit olması
- ölkədə siyasi vəziyyət
- ölkədəki iqtisadi vəziyyət
- beynəlxalq hadisələr və s.

Faiz riskinin daxili amillərinə aşağıdakılar daxildir:

- bankın dəqiq strategiyasının olmaması;
- bank əməliyyatlarının idarə olunmasında edilən səhvlər
- bank inkişafının planlaşdırılma və proqnozlaşdırılmasında çatışmazlıqlar
- əməliyyatların həyata keçirilməsində işçilərin etdiyi səhvlər

Banklar məhsul və xidmətlərin siyahısını genişləndirməklə, fəaliyyətini diversifikasiya etməklə, öz əməliyyatlarının keyfiyyətini yüksəltməklə riskləri minimuma endirirlər.

Likvidlik riski - bank aktivlərinin artımını maliyyələşdirə bilməməsi və öz öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirə yetirməməsi riskidir. Banklara 3 növ likvidlik riski təsir göstərir: likvidlik riski gözlənilməyən və planlaşdırılmış öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirə bilməməsi, əlavə likvid vəsait əldə edilməsi və bankın aktivlərinin minimum zərərlə satılması üzrə imkanların azalması riskidir. Likvidlik riski - İstənilən kredit fəaliyyətini və investisiya qoyuluşlarını aparmaq əmanət sahiblərinin tələblərini ödəyə bilməmək üçün banklar yetərli iqdarda istifadə edilə bilən fonda sahib olmalıdır. Yetərinçə fonda sahib olmama halında risk daha yüksəkdir. Əgər bütün əmanət sahibləri bu anda əmanətlərini bankdan götürsə, bank tam iflasa uğrayar.

Likvidlik riskinin faktorları

- bankın maliyyə öhdəliklərinin və maliyyə aktivlərinin müddətləri, məbləğlər üzrə ayrı-ayrı valyutalar nöqtəyi-nəzərindən tarazlaşdırılmaması
- bankın öz maliyyə öhdəliklərinin hamısını birdən və dərhal yerinə yetirməsi zərurətinin yaranması

Bank riskləri hadisələrin mənfi gedişatından deyil, düzgün qurulmayan fəaliyyətinin mənfi nəticələri kimi ortaya çıxır. Bank öz xüsusi vəsaitləri ilə deyil, borc vəsaitləri ilə risk edən halda nəticələr daha kəskin xarakter alır. Bank

fəaliyyətinin düzgün qurmaqla mənfi nəticələrin və tənzimləmə prosesində arzuolunmaz nəticələrin qarşısını almaq olar.

Banklar mənfəət əldə etdiyi kimi itkilərə də məruz qalma ehtimalını da nəzərə almalıdır. Banklar baş verən itki faizlərini qiymətləndirməli, proqnozlar verməli, risk ehtimalını araşdıraraq müvafiq tədbirlər qəbul etməlidir. Müəyyən olunmuş səviyyədən artıq risk bank fəaliyyətinin müflisləşməsinə gətirib çıxarır. Buna görə də risk idarə olunmalıdır.

Bank riskləri hadisələrin mənfi gedişatından deyil, düzgün qurulmayan fəaliyyətinin mənfi nəticələri kimi ortaya çıxır. Bank öz xüsusi vəsaitləri ilə deyil, borc vəsaitləri ilə risk edən halda nəticələr daha kəskin xarakter alır. Bank fəaliyyətini düzgün qurmaqla mənfi nəticələrinin və tənzimləmə prosesində arzu olunmaz nəticələrin qarşısını almaq olar.

Bank risklərinin idarə olunması dedikdə: bank fəaliyyətinin qeyri - müəyyənlik vəziyyətində bank fəaliyyətini həyata keçirən şəxslərin müsbət maliyyə nəticələrinin əldə edilməsinə yönələn tədbirlərin məcmusu başa düşülür. Bu tədbirlər toplusu riskin nizama salınması və onun minimallaşdırılmasıdır. Risklərin idarə olunmasında iqtisadi mühit nəzərə alınır. Bu prosesdə sahibkarlıq fəaliyyəti, infilyasiya səviyyəsi, pul-kredit bazarlarının tənzimlənmə və genişləndirilməsi və s. nəzərə alınmalıdır.

Risklərin idarə edilməsi sistemi dedikdə - bank risklərinin idarə edilmə vasitə və metodların, müsbət maliyyə nəticələri əldə edən zaman bank risklərinin idarə edilməsi və fəaliyyət şəraitində yaranmış qeyri-müəyyənliklər, risk hallarının mənfi təsirlərini aradan qaldırmaq və ya həmin riskləri aşağı salmaq üçün tədbirlər görən, risk hallarını proqnozlaşdıran təşkilatı strategiyaların, strukturların siyasət, prosedur və üsulların toplusudur. Bank risklərində itkilər dedikdə bankda riskli hadisələr nəticəsində yaranan itkilər, aktivlərin dəyərinin aşağı düşməsi, aktivlərin müddətindən əvvəl silinməsi, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun səlahiyyət almış təşkilatların qərarlarına və məhkəmə qərarlarına əsasən pul

ödönışlərin, qəzaların, səhvlərin və digər analogi şəraitlərin aradan qaldırılmasına çəkilən xərclər nəticəsində itkilər.

Risklər kəmiyyətə ölçülməli və keyfiyyətli müəyyənləşdirilməlidir. Onların qiymətləndirilməsi və təhlili mühüm dərəcədə statistik sistem üsuluna əsaslanmalıdır.

1.3 Bazel standartlarının meydana gəlməsi

İnkişaf etmiş ölkələrin 1974-cü ildə Mərkəzi Banklarının toplaşaraq birlikdə yaratdıqları qurum olan Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (BİS-Bank for International Settlements) İsveçrənin Bazel şəhərində “Bazel Komitəsi”-ni yaratdı. Banklar və bank nəzarəti orqanlar üçün metodiki tövsiyələrin hazırlanması, banklarda kredit risklərini nəzərə alaraq kapitalın hesablanmasına dair metodologiyanın hazırlanması bu sazişin əsas məqsədlərindən biri idi. Bankların iqtisadiyyatda yarana biləcək böhranlara qarşı dayanıqlı olmasını təmin etmək üçün 1988-ci ildə bu təşkilat bankların məcmu kapitalının riskli aktivlərə nisbətinin 8%-dən az olmamasını bəyan etdi.

1988-ci ildə kapital adekvatlığı ilə bağlı beynəlxalq standart toplusu “Bazel-I” sazişi yayımlandı. Bankların əməl etmələri vacib hesab edilən kriteriyaları bu standartlar müəyyən edir. Banklar texnologiyanın inkişafı sayəsində sonrakı illərdən fərqli risk mənbələrini daha effektiv şəkildə müəyyənləşdirə bildi və iqtisadi kapitalın paylanması (Economic Capital Allocation) metodologiyasını istifadə edərək müvafiq olan kapitalı bazardakı risklərin həcminə görə ayıra biləcək səviyyəyə çatdı.

“Bazel-I” hər bir risk qrupu üçün kapital ehtiyaclarının formalaşdırılmasını və bankların aktivlərinin fərqli risk qrupuna ayrılmasını təmin edirdi. 1996-cı ildə edilən dəyişikliklərdən sonra banklardan kredit riskləri ilə yanaşı, bazar riskləri üçün də kapitalla malik olması tələb olundu.

Banklar nə üçün kapitalın adekvatlıq tələbinə riayət edir? Bankların gözlənilməz itkilərini kompensasiya etməyə imkan verir və kapital istənilən bankın inkişafının əsasını təşkil edir. Səmərəli idarə olunan və adekvat həcmdə kapitalla malik olan banklar itkilərə daha davamlıdır və yetərli kapitallaşmayan banklara nisbətdə yüksək kredit və investisiya imkanına malikdir. Bank sisteminə ictimai inamın möhkəmləndirilməsinə kapitalın yetərli səviyyəsi şərait yaradır.

Bugün bank sistemində əldə edilmiş texniki tərəqqi və institusional inkişaf bank işinin daha da təkmilləşdirmiş, onun daha sürətlə inkişafına təkan vermişdir. Bank fəaliyyətinin real təcrübəsinə risklərin idarə olunmasına münasibətdə mövcud bank yanaşmaların uyğunlaşdırılması üçün onun təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi meydana çıxmışdır.

“Bazel-I” az riskli müştərilərin kreditləşməsinə iqtisadi cəhətdən üstünlük verməyə imkan vermir. Məsələn, “Bazel-I”-ə uyğun olaraq, yüksək kredit reytinginə malik olan müəssisələrə kapitala tələb nöqtəyi-nəzərdən verilən kreditlər aşağı reytingə malik olan müəssisələrə verilən kreditlər üzrə eyni risk daşıyır. Məsələn General Electric və ya Microsoft kimi kompaniyalara verilən kreditlər 100% risklə qiymətləndirildiyi halda, İndoneziya banklarına 1 il müddətinə verilən kreditlərə 20% risk əmsalı tətbiq olunur. Nəticədə banklara yüksək faiz dərəcəsi ilə daha riskli müştəriləri kreditləşdirmək xüsusilə sərfəli olur. Nəhayət, dünyada 1990-cı illərdə müşahidə olunmuş müxtəlif bank böhranları bank sisteminin sabitliyinin təmin edilməsi üçün Bazel standartlarının həmçinin bu standartların yetərli olmamasını, banklara riskləri müstəqil qiymətləndirmək üçün stimulyat yaratmadığını göstərmişdir.

Bazel-I 4 əsas vəziyyəti özündə əks etdirir.

1. Yalnız bazar və kredit risklərinə görə qiymətləndirmə həyata keçirilir.
2. Bank kapitalı əsas və əlavə olmaqla 2 səviyyədə müəyyən edilir.
3. Bank kapitalının risk çəkili aktivlərə nisbəti 8%-dən, əsas kapitalın risk çəkili aktivlərə nisbəti 4%-dən az olmamalıdır.
4. Bazel Komitəsinin müəyyən etdiyi maliyyə şkalası üzrə kredit risklərinin çəkili aktivləri hesablanır.

Kapitalın Bazel-I standartına görə qiymətləndirilməsində bankın xüsusi kapitalının qurulmuş struktur elementlərinə aşağıdakılar aiddir:

1. Bölüşdürülməmiş gəlirləri, dövriyyəyə buraxılmış tam ödənilmiş adi səhmləri özündə əks etdirən, həmçinin fondun xalis mənfəəti hesabına formalaşan əsas kapital (I dərəcəli kapital)

2. Aktivlərin cari dəyər üzrə qiymətləndirilməsi ehtiyaclarını, itkilərin ödənilməsi üçün ümumi ehtiyatlarını, borc kapitalının özündə kapital və borc xüsusiyyətlərini əks etdirən hibrid alətlərini, subordinasiya borc öhdəliklərini ən azı 5 il müddətinə daxil edən əlavə kapital (II dərəcəli kapital) öz həcminə əlavə kapital əsas kapitaldan çox ola bilməz. I və II dərəcəli kapitalların hər bir ölkədə müəyyənləşdirilməsi həmin ölkənin tənzimləmə orqanlarının tələblərindən asılı olaraq fərqlənə bilər.

I dərəcəli kapitaldan Bazel-I standartlarına görə bütün “qeyri-maddi aktivlərin” xalis dəyəri, bankın investisiyalar üçün yaratdığı məqsədi ehtiyatları məcmu kapitaldan çıxmaqla konolidasiya olunmuş törəmə cəmiyyətlərinə, həmçinin digər hüquqi şəxslərin vəsait qoyuluşları tutulmalıdır.

Kafilik əmsalına görə kapitalın adekvatlığı, bank kapitalının risk hesabına ölçülmüş aktivlərə münasibəti ilə qiymətləndirilir. Məcmu kapital üçün həmin göstəricinin minimumu 8%, əsas kapital üçün isə 4% götürülür. Bu göstəricinin iqtisadi mənası əgər kapitalın yetərlik norması 8%-dirsə, bu zaman hər bir bank əmanətlərinin vahid şərtləri əmanətçilər tərəfindən deyil, bank səhmdarları tərəfindən şəxsi vəsaitlərlə 0.08 vahid müəyyənləşdirilməlidir.

Bütün aktivlər Bazel I-ə görə 5 qrupa bölünür. Risk əmsalları aktivlərin hər bir qrupu üzrə qurulur. 0,10,20,50 və ya 100%. Hər bir ölkədə aktivlərin hər bir risk qrupu üzrə risk əmsalları özünəməxsus şəkildə hesablanır.

Bazel Komitəsinin kapital yetərliyiinin müəyyən edilməsi yanaşması haqqında təklifi aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərə malik idi:

- sadəlik

- universallıq-hər bir banka aid edə bilmək

- kredit portfelinin həcminə görə deyil, onun keyfiyyətinə görə üstünlük təşkil edən minimum kapital zamanı kreditin hədsiz artmasını rədd etməyə kömək edir
- riskin balans tələblərinə əsasən nəzərə alınmasına imkan verir
- müxtəlif ölkələrin bank sistemlərini müqayisə etməyə icazə verir

Müsbət xüsusiyyətlərlə yanaşı Bazel-I-in bəzi çatışmazlıqları da var idi ki, bunlar aşağıdakılardır:

- Kapital elementlərinin dərəcələr üzrə müəyyən edilməsində dəqiqliyin olmaması
- Aktivlərin differensiyasının risk dərəcələrinə görə kifayət qədər ətraflı olmaması
- Kapital yetərliliyinin yalnız kredit və bazar risklərinə görə qiymətləndirilməsi
- İqtisadi kapitaldan kapitalın minimum ölçüsünün əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsi

Bazarda baş verən böhranların nəticəsi olaraq növbəti illərdə Bazel Komitəsi 1996-cı ildə yeni bir saziş üzərində işləməyə başladı. Bu sazişin əsas məqsədi risklərə uyğun olaraq kapitalın yerləşdirilməsində banklar üçün lazımı olan qanunları həyata keçirmək və bank sektorundakı inkişafa uyğunlaşdırmaqdan ibarətdir. 1999-cu ildə “Bazel-II” sazişinin III versiyası 2003-cü ildə yayımlanmış, lakin icrasına isə əvvəlcədən planlaşdırıldığı kimi 2007-ci ilin əvvəllərindən başlanmışdı.

Qarşıya qoyulan vəzifənin realizasiyası imkanları kapital üzrə yeni Bazel razılaşmasının əsaslarını qoydu. Bu razılaşmanı bank nəzarətinin yeni fəlsəfəsi kimi inkişafının müasir meyllərini əks etdirən element kimi izah etmək olar. Yeni Bazel razılaşmasının həcmi 500 səhifədən çox və detallaşdırılmış sənəd olub, 3 sütundan ibarətdir:

- kapitalın minimum həcminə tələb
- bank nəzarəti

- bazar intizamı

Hesab edilir ki, bank tənzimlənməsinin səmərəliliyinin və maliyyə-bank sistemlərinin möhkəmliyini həmin komponentlərin əlqələndirilməsi yüksəldə bilər. Bazel-2 sazişi 3 elementə əsaslanmışdır.

- riskin bazar qiymətləndirilməsinə uyğunluğunu təmin etməyə xidmət edən, bütünlüklə mürəkkəb əmsallardan istifadə etməklə dəqiqləşdirilən xüsusi kapitalın yetərliyi standartları
- daha çevik, hərəkətlərdə qabaqlama olan nəzarət orqanları
- bazar intizamına geniş rol verilməsi

Avropa İttifaqında CAD-ın (Capital Adequacy Directive) kapitalın yetərliyi üçün yeni direktivi Bazel razılaşması ilə paralel və onun məsləhətlərinə uyğun olaraq hazırlanmışdır. Yeni direktiv Avropa İttifaqının investisiya şirkətlərinə və bütün kredit idarələrinə tətbiq edilmək üçündür. Bundan başqa, Avropa İttifaqına daxil olmayan, lakin onun ərazisində bank fəaliyyətini, qiymətli kağızlarla əməliyyatları və investisiyaları həyata keçirən iri beynəlxalq və maliyyə şirkətləri qeyd edilən direktivin təsiri altına düşür.

³“Bazel-II”- yeni Bazel Kapital Sazişi, bankların kapital adekvatlığının ölçülməsi və onların qiymətləndirilməsi ilə bağlı Bazel Bank Nəzarəti Komitəsi (Basel Committee on Banking Supervision-BCBS) tərəfindən təsis edilən və bir çox ölkələrdə tətbiqini həyata keçirən standartlar toplusudur. “Bazel-II” bazar intizamını inkişaf etdirmək və banklarda yaranan risklərin effektiv idarə olunmasına və həmçinin kapital adekvatlığının ölçülməsi effektivliyini artırmaq və buna uyğun olaraq sağlam bank sistemi qurmaq, maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə kömək etmək baxımından olduqca mühüm amildir. “Bazel-II” kapital öhdəliyinin hesablanması, kapital adekvatlığının qiymətləndirilməsini və ictimaiyyətə necə açıqlanması ilə bağlı göstərişləri əhatə edir. Bu sazişdə daxili nəzarət prinsipləri və kapitala dair tələblər

---

³ Bank Nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi

təkmilləşdirilmiş və maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatların açıqlanması əks olunmuşdur.

“Bazel-II” son illərdə müşahidə olunan inkişafın risklərin idarə olunması ilə bağlı bir davamıdır və sektor standart olaraq inkişaf etmiş ölkələrdə həyata keçirilən metodlar “Bazel-II” sazişi ilə birlikdə qanun formasını almışdır. “Bazel-II” 2007-ci ilin əvvəllərindən tətbiq edilərək, bankların kredit siyasətində, risklərin idarə olunmasında ön plana çıxarılır.

“Bazel-II”-nin ən vacib dəyişikliklərdən biri xarici ölkələrdən borc alınan zaman ölkə reytingi əsas götürülmüşdür. İƏİT-yə üzv olan dövlətlər arasında “Bazel-I” standartında fərq qoyulmur. Ölkələrin reytingi “Bazel-I”-də mütləq nəzərə alınır və bu amil isə reytingi aşağı səviyyədə olan ölkələr üçün xarici ticarətin maliyyələşdirilməsində və xarici ölkələrdən borc alınan vaxt bir neçə problemlərin (məsələn, kredit faizinin artırılması problemi) ortaya çıxmasını şərtləndirir.

“Bazel-II” 3 əsas mövzunu əhatə edir.

1. Kapital adekvatlığı standartları
2. Nəzarət və Tənzimləmə standartları
3. Bazar intizamı standartları

Aşağıdakı cədvəldə Bazel-II və Bazel-I standartı arasında fərq göstərilmişdir.

“Bazel-II”-nin “Bazel-I”-dən fərqi:

1. “Bazel-I” İƏİT-yə üzv ölkələr 0%-li, üzv olmayan ölkələr isə 100%-li risk qrupuna aid edilir.	1. “Bazel-II”-də bu tamamilə aradan qaldırılıb. “Bazel-II”-də gözlənilməyən risklər üçün gözlənilən risklərlə həmçinin minimum kapital tələb edilir. Bankların nəzarətinə əhəmiyyət vermək burada başlıca məqsəddir, eyni zamanda risklərin idarə edilməsini gücləndirmək kredit üzrə ödənişlərin hesablanması və bazar intizamında standartlara çatmaqdır.
2. “Bazel-I”-də kredit alan tərəflərin reytinginə görə kredit riski təyin edilir.	2. “Bazel-II”-də isə daha mütəşəkkil metodlar istifadə olunur. Bu zaman bankların öz qiymətləndirmələrinə əsaslanmağı nəzarət orqanlarından icazə almaq şərti ilə mümkün olur.
3. Kapital adekvatlığı “Bazel-I”-də yalnız kredit və bazar riskləri üçün mövcuddur.	3. “Bazel-II”-də isə kapital öhdəliyinin əməliyyat riski də daxil edilmişdir. “Bazel-II”-də qeyri-qənaətbəxş və ya ləng gedən daxili prosedurlar, əməliyyat riski, kənar hadisələr nəticəsində ortaya çıxa biləcək zərərlər də risk olaraq aid edilir (məsələn, məlumatın işlənməsi zamanı yaranan xətalər, əmələ gələn zərərlər) və banklardan bu risklər üçün effektiv kapitalla təmin olunmaları tələb olunur.
4. “Bazel-I”-də bank nəzarəti orqanları tərəfindən nəzarət və qiymətləndirmə tələb olunmur	4. “Bazel- II”-də bank nəzarəti orqanları tərəfindən nəzarət və qiymətləndirmə tələb olunur
5. “Bazel-I”-də məlumatların ictimaiyyətə açıqlanması tələb edilmir.	5. “Bazel- II”-də məlumatların ictimaiyyətə açıqlanması tələb edilir.

“Bazel-II” “Bazel-I”-dən daha əhatəli məqsəd və hədəflərə malikdir. “Bazel-II”-də nəinki risklərin ölçülməsi, hətta risklərin idarə olunmasına böyük diqqət yetirilirdi. Yeni standartlar sistemlərin səmərəli istifadəsini təmin etməyə və sağlam, etibarlı risk menecment sistemlərinə sahib olmalarını təmin etməyə yönəlmişdir. “Bazel-II” bank fəaliyyətinə və bank nəzarətinə köklü dəyişikliklər gətirən yeni bankçılıq və risk fəlsəfidir. İnformasiya açıqlanmasına münasibətdə “Bazel-II”-yə geniş tələblər müəyyən edildiyindən bank sisteminin cəlbədiciliyi artmışdır. Bank sisteminə cəlb

ediciliyin artırılması xarici investorların bank sistemə inamını daha möhkəmlətmış və daha çox sərmayə cəlb edilməsinə kömək etmişdir.

II FƏSİL

Bazel standartlarının tətbiqinin müasir vəziyyətinin təhlili

2.1 Bazel standartlarının tətbiqinin hüquqi normativ əsasları

Banklar gəlir götürmək, böyümək və bazar paylarını artırmaq marağında olduqlarından risk amilinə çox önəm vermirlər və nəticədə dolaylı maliyyə zərərləri ilə üzləşirlər. Bu zərərlər hər dəfə alətlər və yeni sxemlərin tətbiqi nəticəsində baş verdiyindən, səhvlərin bir daha nə vaxt təkrarlanacağını proqnozlaşdırmaq olduqca çətinidir.

Banklara Nəzarət üzrə Bazel Komitəsinin sədri Stefan İngves komitənin fəaliyyətinə bu günə kimi təsir etmiş və bundan sonrakı dövrdə də əsas sayılacaq amilləri 5 qrupa bölmüşdür.

-I ən vacib dəyişiklik komitənin məlumat bölüşdürmə və koordinasiya funksiyasını yerinə yetirən qurumdan beynəlxalq standartları müəyyən edən təşkilata çevrilməsidir. İlkin dövrdə qəbul edilmiş i) banklara nəzarət ii) beynəlxalq borclar və iii) xarici valyuta mövqeyi haqqında sənədlər standart sayılmırdı. Lakin, Latın Amerika ölkələrinin 1980-ci ildə üzləşdiyi borc böhranı banklara kapitallarını artırmaq üçün siyasi təzyiqləri gücləndirdi və beynəlxalq səviyyədə tənzimlənməni aktullaşdırdı. Bununla əlaqədar, beynəlxalq standartları müəyyən edən qurum kimi Komitənin rolu artdı. Belə ki, “bank kapitalının adekvatlıq səviyyəsi” konsepsiyasını Bazel Komitəsi irəli sürdü və bu konsepsiya “1988-ci il kapital üzrə sazişin” də (Bazel Capital Accord) öz əksini tapdı.

İkinci amil beynəlxalq maliyyə bazarlarının getdikcə mürəkkəbləşməsidir. İlkin sazişlər çox sadə olmuşdur və mürəkkəb maliyyə alətlərinin yaranması nəticəsində vaxt keçdikdə dövrün inkişaf səviyyəsi ilə ayaqlaşmırdı. Bazel-II standartlarının qəbul edilməsi zərurəti bu səbəbdən yaranmışdır.

Komitənin işinə təsir edən üçüncü amil qloballaşmadır. Bazel Komitəsinin yaradıcıları böyük 10-luq ölkələri olduğu üçün Komitə əsasən beynəlxalq səviyyədə fəaliyyət göstərən bankları əhatə etdiyini iddia edirdi. Lakin, maliyyə bazarlarının və bankların Komitənin bütün beynəlxalq səviyyədə fəal banklar üçün qlobal səviyyədə inteqrasiya olması ilə standart müəyyən edən qurum kimi fəaliyyəti çətinləşdi. Komitə bu problemi həll etmək üçün özünün böyük 10-luq başqa digər üzvlərindən də məsləhət aldı. Bazel-II standartlarının hazırlanması zamanı bu yanaşma özünü doğrultdu, ancaq fəaliyyətin miqyası genişləndikcə bunun kifayət etmədiyi anlaşıldı. 2009-cu ildə Komitə qlobal maliyyə böhranı ilə əsas üzvlərinin tərkibini koordinasiya edilmiş şəkildə mübarizə aparmaq üçün Böyük 10-luq ölkələrindən Böyük 20-lik ölkələrinə qədər genişləndirdi. Bununla da Komitənin beynəlxalq bank aktivləri üzrə əhatə dairəsi 60%-dən 90%-ə yüksəldi. Bu da Komitənin müəyyən etdiyi standartların güvənliyini və legitimliyini artırmış oldu.

Dördüncü amil yanaşmanın mikro səviyyədən makroprudensial səviyyəyə doğru keçididir. 2012-ci ildə Komitə əsasən mikroprudensial məsələlərə cəmləşmişdi. Lakin, makroprudensial tərəfə də laqeyd yanaşılırdı. Sadəcə olaraq elə qəbul olunurdu ki, ümumən bank sistemi bankların hər biri ayrı-ayrılıqda sabit olsalar sabit qalar. Lakin, son maliyyə böhranın baş verməsi ilə göstərdi ki, maliyyə sabitliyi yalnız mikroprudensial alətlərlə təmin oluna bilməz. Nəticədə, Komitə üçün Bazel-III standartları yeni mərhələ oldu və mikroprudensial çərçivə əhəmiyyətli şəkildə möhkəmləndirildi. Bununla yanaşı, beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş makroprudensial alətlər təqdim olundu.

Beşinci amil isə Komitənin müəyyən edilmiş standartların tətbiqinin monitorinqi üzrə oynadığı roldur. Bu istiqamət üzrə fəaliyyətin yeni başlaması Komitənin işinə necə təsir göstərəcəyini proqnozlaşdırmaq çətindir. Böhrandan sonra Komitə öz üzvlərinin sayını artırmaqla bərabər, həm də üzvlər tərəfindən qəbul edilmiş standartların tətbiqi səviyyəsinin monitorinqini də öz üzərinə götürmüşdür.

Beynəlxalq səviyyədə Komitəyə bu mandatın verilməsi beynəlxalq səviyyədə koordinasiya edilmiş nəzarətə marağın möhkəmləndiyinin göstəricisidir.

Bank sisteminin etibarlılığının, sabitliyinin, əmanətçilərin, səhmdarların müdafiəsinin təmin edilməsi prudensial nəzarətin əsas məqsədidir. Risklərin tənzimlənməsində ən geniş yayılmış yanaşma kimi o, kredit təşkilatları üçün normativ-hüquqi bazanın yaradılması limitlərin təyin edilməsindən istifadə edir.

Bank fəaliyyətinin tənzimlənmə və nəzarət sisteminin təhlili mexanizmində maliyyə-kredit metodlarının prioritetliyi qəbul edilir. Həmçinin burada ümumi iqtisadi fəallıq mühitinin qiymətləndirilməsində çoxsaylı statistik və riyasi metodlardan istifadə edilir.

Risklərin minimallaşdırılması üzrə preventiv tədbirlər olmaqla maliyyə sisteminin ümumi sabitliyinin qiymətləndirilməsini əhatə edir. Makroprudensial siyasət çərçivəsində bank sisteminin qarşılaşdığı risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi həyata keçirilir və makroiqtisadi nəticələr müəyyən edilir.

Makroprudensial siyasətə alternativ olaraq mikroprudensial siyasətdir. Ayrı-ayrı bankların və ya bank portfellerinin bu siyasət çərçivəsində mikro səviyyədə qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Bütün maliyyə sisteminin qiymətləndirilməsi zamanı makroprudensial siyasət çərçivəsində mikroprudensial təhlil zamanı yalnız sistemin üzvi olan maliyyə təşkilatları qiymətləndirilir. Risklərin tənzimlənməsinə, maliyyə sabitliyinin qorunmasına və böhranın qarşısının alınmasına makro və mikroprudensial siyasətin birlikdə istifadəsi vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın Mərkəzi bankı son bir neçə ildə beynəlxalq bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin tələblərini və beynəlxalq standartları nəzərə almaqla prudensial tənzimləmə metodlarını və yanaşmalarının təkmilləşdirilməsi sayəsində müəyyən uğurlara nail olmuşdur. Distant nəzarətin həyata keçirilməsi zamanı Mərkəzi bankın əsas nailiyyəti kimi ancaq rəsmi meyarlardan istifadə etməkdən imtina üzrə məzənnəni göstərmək olar. Bank nəzarəti təcrübəsinə “stress testi sistemi”, “iş

etibarı”, “davranış modeli”, “fərdi kuratorluq idarəsi institutu”, “risk dərəcəsi” və “maddi vəsaitlərin - aktivlərin keyfiyyət haqqında” əsaslandırılmış mülahizələr kimi yeni səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olan meyarlar daxil edilməkdədir.

Son illərdə bank sisteminə etimadın qorunması, idarəetmə potensialının gücləndirilməsi və sistemdə risklərin minimallaşdırılması, sektorun dayanıqlığının artırılması istiqamətində tədbirlər görülür. Beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına yaxınlaşmaq və kredit risklərinin tənzimlənməsinə makroprudensial yanaşmanın tətbiqi məqsədi ilə aktivlərin təsnifləşdirilməsi prosesi təkmilləşdirilmişdir. Keyfiyyət və meyarlarının nəzərə alınmasına, differensial ehtiyatlanmanın tətbiqinə, ehtiyatlanma prosesində təminatın keyfiyyətinin nəzərə alınmasına imkan yaradan requlyativ çərçivə yaradılmışdır. Sistem riskləri nəzarətdə saxlanılmış, sektorda risklərin akkumulyasiyası və əsas meyillər, pərakəndə bankçılıq, istehlak kreditləri üzrə vəziyyət diqqətli şəkildə izlənilmişdir. İstehlak kreditlərinin detallı təhlil edilməsi və istehlak kreditləri portfelinin nəzarətə götürülməsi, “gizli risk”lərin diaqnostikasına imkan vermişdir. Bu yoxlamaların nəticələrini nəzərə almaqla istehlak kreditləri seqmetində mövcud risklərin tənzimlənməsi istiqamətində tədbirlər görülmüşdür.

Azərbaycan dünyanın 35 ölkəsində istifadə edilən Bazel-II standartının tətbiqi ilə bank nəzarətində maliyyə sisteminin ümumi sabitliyinin yüksəldilməsi məqsədilə nəzərdə tutulan beynəlxalq standartla əməl etmə öhdəliyini icra etdi. Bu inkişaf istifadə olunan metod və proseslərdə böyük səy tələb edib. Məsələn, Bazel-II-nin əsas yanaşmalarına əsasən, hər bir kreditin fərdi risk qiymətləndirilməsi aparılırdı. Bu yanaşmaların tətbiqi stabil və davamlı müştəri reytinglərini, mürəkkəb məlumat infrastrukturunu metod və əlaqəli biznes proseslərinə düzəliş tələb etdi. Bütün bunlar isə çox mürəkkəb proses olduğundan yalnız risk funksiyasına deyil, ümumilikdə banka təsir göstərdi. Bazel-II-nin tətbiqi kapital-neytral kimi ümumi bank sektoru üçün nəzərdə tutulub. Eyni zamanda daha mürəkkəb reyting yanaşmalarına və orta səviyyədən yüksək risk profillərinə malik banklar yalnız daha aşağı minimum

tələblərindən deyil, hətta rəqabətdavamlı üstünlüklərdən faydalanır. Bazel-II standart modelinin risk dərəcəsi nəzərə alınmaqla ölçülməsi aktivlərini müəyyənləşdirmə qaydası aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 2.1

“Bazel-II” standart modelinin risk dərəcəsi nəzərə alınmaqla ölçülməsi

aktivlərini müəyyənləşdirmək risk dərəcəsi

İnvestisiya reytingi üzrə müştərilər	Özəl sektor	Dövlət sektoru
AAA-dan AA- qədər	20%	0%
A+ dan A- qədər	50%	50%
BBB+ dan BB- qədər	100%	100%
BB- aşağıdan	150%	150%
İnvestisiya reytingsiz müştərilər		
İpoteka	35%	
Digər ipoteka kreditləri və daşınmaz əmlakın icrası	50%	
Fiziki şəxslərə, orta və kiçik müəssisələrə kreditlər	75%	
Korporativ müştərilər üçün kreditlər	100%	

Mənbə: Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı

Artım və dayanıqlıq arasında bank nəzarəti çərçivəsində optimal nisbət təminatına yönəldilmiş, sektorun sabit fəaliyyətinin təmin edilməsi, sistem risklərinin minimallaşdırılması, əhəlinin və investorların qorunmasına hədəflənmişdir.

Banklar üzərində intensiv nəzarət rejiminin optimallaşmağında məqsəd risklərin adekvat qiymətləndirilməsi və maliyyə dayanıqlığının, kapital adekvatlığının düzgün diaqnostikası olmuşdur. Diaqnostika işləri içərisində stress-testlər xüsusi rol oynayır.

Banklara nəzarət ilk dəfə risk profillərinə uyğun olaraq “matris modeli” əsasında həyata keçirilib. Fərdi fəaliyyət proqramı və nəzarət rejimi hər bir bank üzrə müəyyən olunmuşdur. Bank nəzarət çərçivəsinin qlobal çağırışlara adaptasiyası davam etmiş, requlyativ çərçivə kontrtsiklik tənzimləmə prinsipləri əsasında erkən xəbərdarlıq potensialı gücləndirilmişdir. Bazel-III konsepsiyasına əsaslanan kapital, likvidlik və makroprudensial nəzarət alətləri üzrə yeni dayanıqlıq normativləri araşdırılmışdır. Bank aktivlərinin artımının dayanıqlığının təmin edilməsi, bank kapitalının keyfiyyətinin artırılması məqsədilə kapital yetərliliyinin yeni əmsalı-leverəç əmsalının tətbiqinə başlanılmışdır.

Eyni zamanda likvidlik riskinin idarə olunması ilə bağlı bank sisteminin sabit və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin olunması bankların daxili siyasət, qaydalara aid yeni tələblər müəyyən edilmişdir. Bank sisteminin dayanıqlığına təsdiq edilmiş əlavələr artırılmış, bank sistemə qarşı etimadın yüksəldilməsi təmin olunmuşdur. Risk menecmenti potensialı güclənmişdir.

⁴Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədinə əsasən risk dərəcəsi, məcmu kapital üzrə ölçülmüş aktivlərə və kapitalın adekvatlıq əmsalı aşağı düsturla hesablanır.

⁵**Məcmu kapital = I dərəcəli kapital - I dərəcəli kapitaldan tutulmalar + II dərəcəli kapital - II dərəcəli kapitaldan tutulmalar**

⁶**Risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər = risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş balans aktivləri + risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş balansdankənar aktivlər – risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərdən tutulmalar**

⁴ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədi

⁵ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədinə uyğun olaraq

⁶ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədi uyğun olaraq

⁷**I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı = (I dərəcəli kapital - I dərəcəli kapitaldan tutulmalar) / (risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər) *100%**

⁸**Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı = (məcmu kapital) / (risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlər)*100%**

⁹**Leverec əmsalı = (I dərəcəli kapital - I dərəcəli kapitaldan tutulmalar) / (balans aktivləri - Azərbaycan ipoteka fondu tərəfindən maliyyələşdirilmiş ipoteka kreditləri*0.5) + balansdankənar aktivlər)*100%**

Mütəmadi olaraq Azərbaycan banklarında risklə əlaqədar bank kapitalı hesablanır və Azərbaycan Mərkəzi bankına rüblük və illik hesabatı təqdim edilir. Azərbaycan Mərkəzi bankı tərəfindən yuxarıda qeyd olunan əmsallara norma tətbiq edilib. Beləliklə, Azərbaycan Mərkəzi bankının normativlərinə əsasən I dərəcəli kapital adekvatlıq əmsalı 6%-dən, məcmu kapitalı adekvatlıq əmsalı 12%-dən, Leverec əmsalı isə 8%-dən yuxarı olmalıdır.

Prudensial tənzimləmə 2015-ci ildə bank sektorunun dayanıqlığının qorunmasına yönəldilmiş, bankların fəaliyyətinə təsir göstərən daxili və xarici amillərin monitorinqi əsasında müvafiq preventiv tədbirlər görülmüşdür.

Mərkəzi bank nəzarəti və prudensial tənzimləmə sisteminin çevikliyinin artırılması təmin edilmişdir. Bank sektorunda riskləri adekvat səviyyədə idarə etməyə həyata keçirilən tədbirlər imkan vermişdir. Bank sektorunda maliyyə dayanıqlığının qorunması və möhkəmlənməsinə yönəlmiş tədbirlər görülmüşdür. Kəmiyyət xarakterli requlyativ tələblər yüngülləşdirilmişdir. Kapital adekvatlıq əmsalı 10%, levereç əmsalı isə 5%-ə endirilmişdir. Nəticədə, bank sektorunda əlavə kapital və kreditləşmə imkanları yaradılmışdır.

⁷ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədi uyğun olaraq

⁸ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədi uyğun olaraq

⁹ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədi uyğun olaraq

2015-ci ildə Mərkəzi bank tənzimləmə çərçivəsinin Bazel tövsiyələri və Avropa direktivlərinə uyğunlaşdırılması işlərini davam etdirmişdir. Erkən xəbərdarlıq potensialı, kontr-tsiklik idarəetmə çərçivəsi gücləndirilmişdir. Bank kapitalının gözlənilməz itkilərinin absorbsiya etmək potensialının gücləndirilməsi məqsədi ilə kapitallaşma tələblərinin mərhələli formada Bazel standartlarına uyğunlaşdırılması tədbirləri davam etdirilmişdir.

Banklarda korporativ idarəetmənin inkişafına dair xüsusilə mükafatlandırma və kompensasiya siyasətinin tənzimlənməsinə dair yeni təşəbbüslər irəli sürülmüşdür. Bank sektoru üzrə kapital adekvatlığı hesabat dövrünün sonuna 12%-lik normaya qarşı 17.8% təşkil etmişdir. Səhmdar kapital bank kapitalının böyük hissəsini təşkil edir ki, bu da potensial şoklara qarşı müqavimətin artırılması üzrə qlobal meyillərə uyğunlaşır.

Bank sektorunun likvidliyi qənaətbəxş səviyyədə olmuşdur. Öhdəliklərin və hesablaşmaların icrası fasiləsiz həyata keçirilmişdir. Mərkəzi bankın minimum tələbindən (30%) 2 dəfədən yüksək olaraq sektorun ani likvidlik əmsalı (68.6%) olmuşdur.

01.01.2017-ci il tarixinə bank sektorunun cəmi kapitalı 1908.8 mln manat təşkil etmişdir ki, bunun 1658.5 mln manatı(86.9%) xüsusi kapitalın, 250.3 mln manatı (13.1%) ümumi ehtiyatların payına düşmüşdür.

Cədvəl 2.2**Bank sektorunun kapitalı(AZN)**

Göstəricilər/Tarix	30.09.2016	31.10.2016	30.11.2016	31.12.2016
1.Xüsusi kapital	1427.4	2342.3	2045.5	1685.5
2.Ümumi ehtiyatlar	257.6	235.6	244.1	250.3
3.Cəmi kapital	1685.0	2577.9	2289.6	1908.8

Mənbə:Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası, Bank sektorunun icmal göstəriciləri/Hesabatı

2016-cı ildə bankların kapital adekvatlığı əmsalı aşağıdakı kimi olmuşdur.

Cədvəl 2.3**Bankların kapital adekvatlığı**

Bank	Kapital adekvatlıq əmsalı
1.Bank Avrasiya	55.70%
2.Bank BTB	35.10%
3.Expressbank	31.17%
4.Xalq Bank	19.86%
5.Bank Respublika	18.88%
6.Bank of Baku	16.88%
7.Kapital Bank	15.52%
8.AccessBank	10.15%

Adekvatlıq əmsalının hesablanması bankın öz kapitalının (məcmu kapitalı adlanır) risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərə nisbətidir.

2.2. Bazel-III standartlarının tətbiqinin təhlili

Beynəlxalq maliyyə bazarlarında risklərin idarə edilməsi təcrübəsi və yoxlama yanaşmalarında meydana gələn əhəmiyyətli ölçüdəki dəyişikliklərdən sonra yeni standartların yaradılması lazım idi. Bu faktorlar nəticəsində “Bazel-III kapital uzlaşması” daha əhatəli risk səviyyəsinə çatma məqsədi daşıyan bir tənzimlənmə olaraq ortaya qoyulmuş detallı bir şəkildə saxlamaq və “Bazel-III” meyarlarının ola biləcək təsirlərini qiymətləndirilməsi məqsədi ilə edilmişdir.

Bank sektorunun və maliyyə bazarlarının dünənini və bugününü nəzərdən keçirdikdə, risk və risk idarə edilməsinin vacibliyi, baş verən böhranlar və mənfi təcrübələrə daha diqqətə qarpan şəkildə yaranmasından asılıdır.

“Bazel-III” meyarlarını ortaya çıxaran səbəblər

Baş verən iqtisadi böhranın ardından bir daha baş verməməsi üçün yeni axtarışlar və daha əvvəlki prosesləri nəzərdən keçirilərək çatışmazlıqlar başa çatdırmağa çalışır.

Baş verən qlobal böhrandan sonra daha əvvəl inkişaf etdirilmiş və tətbiq edilmiş “Bazel-III” standartının çatışmayan cəhətlərini aradan qaldırmaq, yeni yanaşmalar və tədbirlər yaratmaq, beləliklə əmələ gələ biləcək böhranların qarşısını almaq və ya riski minimuma endirmək məqsədi ilə Bazel Komitəsi “Bazel-III” standartını hazırlamışdır.

“Bazel-III” standartı əvvəlki standartlarda nöqsanlar və çatışmazlıqlar səbəbindən vacib olmuşdur. Buna görə də “Bazel-II”-nin əksiklikləri “Bazel-III” standartını ortaya çıxaran səbəblər kimi xarakterizə olunur. “Bazel-III” standartını əmələ gətirən səbəblər aşağıdakılardır:

- Mənfi bazar şəraitində ani azalma göstərən kapital aralıqlarının gücləndirilməsi
- Bank kapitallarının keyfiyyətinin artırılması
- “Bazel-II”-yə dəstək olmaq üzrə leverec nisbətinin tətbiqinin gətirilməsi

- Minimum kapital ehtiyacında dövriliyi azaltmaq
- Bank sektorunun möhkəmləndirilməsi məqsədilə ortaya qoyduğu kapital və likvidlik tənzimləmə təklifləri təqdim etməsi
- Risk idarə edilməsinin inkişaf etdirilməsinə əlavə olaraq, bankların stress mühitinə qarşı dözümlüliyin artırılması

İstər “Bazel-I” standartının icrası zamanı çoxlu sayda bank böhranının baş verməsi, istərsə də “Bazel-II” standartı müddətində bütün dünyaya təsir edən bank böhranının yaşanması, iqtisadçıları yeni həll axtarışlarına məruz qoymuşdur. Bununla yanaşı, bəzi Avropa Birliyi ölkələrinin (Yunanıstan, Macarıstan, İspaniya kimi) yaşadığı maliyyə böhranları səbəbi ilə borcları verə bilməməsi və bunu inkişaf etmiş iqtisadiyyata böyük ölçüdə təsir etməsi, yeni tədbirlərin görülməsi vacib şərt olmuşdur. “Bazel-III” standartının qarşıya qoyduğu məqsədləri aşağıdakılardır:

- mənbəyindən asılı olmayaraq maliyyə və iqtisadi risklərə qarşı bank sisteminin dayanıqlılığının artırılması
- korporativ idarəçilik və risklərin idarə edilməsinin inkişaf etdirilməsi
- bankların şəffaflığının və ictimaiyyətə məlumat vermə xüsusiyyətlərinin artırılması
- mikro əsaslı tənzimləmələrlə fərdi olaraq bankların möhkəmliyinin artırılması
- makro əsaslı tənzimləmələrlə maliyyə sisteminin risklərə qarşı müqavimətinin artırılması

2008-ci ildə böhranın baş verməsi bankların kapital çatışmazlığı problemini qabarıq şəkildə göstərdi.

Beynəlxalq bazarlarda Bazel-III tələblərinin tətbiq olunma prosesinə yönəlmiş bəzi narahatlıqlar da mövcuddur. Həmin narahatlıqlardan birincisi “Nəzarət Arbitraji” yaranma ehtimalıdır. Daha çox proseslər hər yeni tərtibatda olduğu kimi, Bazel-III standartlarının tətbiqi prosesində də “Nəzarət Arbitraji” imkanından istifadə etmək

üçün bankların intensiv fəaliyyət göstərəcəyi gözlənilən bir hadisədir. Problemlərin ikincisi yeni qaydaların adaptasiya prosesi və bazar tərəfindən qəbul edilmə səviyyəsidir. Yeni qaydaların tətbiqi maya dəyərini minimuma endirmək məqsədilə, Bazel-III meyarlarında adaptasiya prosesi uzun və mərhələli bir vaxta yayılmışdır. Lakin çatışmazlıqlardan ən əhəmiyyətli uzun keçid prosesinin yeni qaydalara keçidin gec olması, Bazel-III göstəricilərinin istənilən səviyyədə təmin oluna bilməməsidir.

Bazel-III tələblərinin tətbiq olunma prosesinə dair narahatlıqların üçüncüsü, bəlkə də ən əhəmiyyətli bankların yeni standartlara uyğunluq üçün etdirəcəkləri strategiya və qərarların ölkə və dünya iqtisadiyyatına təsirləri ilə bağlıdır.

Nəticə olaraq keçirilən tənzimləmələrlə Bazel-III meyarları bank sektorunu risklərə qarşı daha dözümlü vəziyyətə gətirərək və qlobal kapital ilə likvidlik nisbətlerini genişləndirir. İlk standart 1988-ci ildə çap olunan və sonuncu standart 2010-cu ildə elan edilən Bazel Meyarları bank sistemində son tənzimləmə olmayacaq, zaman keçdikcə bazarlardakı inkişafı uyğunlaşmaq üçün bir çox Bazel göstəricilərinə ehtiyac yaranacağı məlumdur.

Qlobal maliyyə bazarlarında əsasən də bank sektorunda etimadın düzəlməsi, risklərin aşağı salınması və sabitliyin qorunub saxlanması baxımından bank tənzimlənməsinin Bazel III tələbləri dünyanın aparıcı ölkələrində tətbiq edilməsi diqqət mərkəzində olmuşdur. Bazel Komitəsi 2011-ci ildə oktyabr ayından yeni tələblərin üzv ölkələr tərəfindən tətbiqi haqqında hesabat dərc etmişdir.

Cədvəl 2.4

Bazel III tələblərinin tətbiq edilməsi statusu (Mart 2012)

ÖLKƏ	Bazel III	Növbəti addımlar – tətbiq planları
Avropa Birliyi	2	Kompromis variantın 3-cü variantı nəşr edilmişdir (28.03.12)
Argentina	1	Yeni tələblərə uyğun yeni sənədin ilkin variantı üzrə işlər aparılır
Avstraliya	2	Kapital tələbləri üçün yeni qaydaların ilkin variantı nəşr edilmişdir (30.03.12) Likvidlik tələbləri üçün yeni qaydalar ictimai müzakirəyə verilmişdir (01.11.11-17.02.12)
Kanada	2	Yanvar 2013-cü ildən I dərəcəli kapitalın həcmi 7% müəyyən edilib (01.02.11) Kapital və kredit risklərinin müəyyənləşdirilməsi haqqında Kapital və kredit risklərinin müəyyənləşdirilməsi haqqında qaydaların ilkin variantı hazırlanmışdır (mart 2012)
Yaponiya	3	Tənzimlənmə qaydalarının ilkin variantı 7 fevralda, son variantı isə 30 martda nəşr edilmişdir
Səudiyyə Ərəbistan	3	Tənzimlənmə qaydalarının son variantı nəşr edilmişdir.
Koreya	1	Qaydaların ilkin variantı 2012-ci ilin ilk yarısında nəşr edilmişdir.

Rəqəm kodları: 1 = ilkin sənəd nəşr edilməyib; 2 = ilkin sənəd nəşr edilmişdir; 3 = son sənəd nəşr edilmişdir; 4 = son sənəd qüvvəyə minmişdir.

Mənbə: Progress report on Basel III implementation

Dünyanın üzləşdiyi ən böyük maliyyə böhranlarından birisi olan son dövr inkişafının özü xaricdən baxıldıqda son dərəcə ətraflı və qarışıq görünən maliyyə qaydalarının çatışmazlığı mübahisələr əmələ gətirmişdir. Böhranın meydana gətirdiyi

çatımazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə Bazel III adlanan standart yaranmışdır. Bazel III standartı istənilən hədəflərə çatmaq üçün aşağıdakı formada yekunlaşır:

- mənbəyindən asılı olmayaraq maliyyə və iqtisadi risklərə qarşı bank sisteminin dözümlülüyünün artırılması
- korporativ idarəçilik və risklərin idarə tətbiqinin inkişafı etdirilməsi
- bankların şəffaflığının artırılması
- mikroprudensial tənzimləmə fərdi olaraq bankların dözümlülüyünün artırılması
- makroprudensial tənzimlənmənin maliyyə sisteminin risklərə qarşı müqavimətinin artırılması

Mərkəzi bank bank nəzarəti üzrə formalaşan Bazel-III standartlarını nəzərə alaraq makroprudensial çərçivəsini təkmilləşdirmişdir. Prudensial tədbirlər sistem risklərinin minimallaşdırılmasına, bankların sabit fəaliyyətinin təmin edilməsinə və etimadının saxlanmasına yönəldilmişdir. Likvidlik, kapital və makroprudensial nəzarət alətləri üzrə yeni Bazel-III konsepsiyasına əsasən yeni dayanıqlıq normativlərinin tətbiqi maliyyə sektoruna tövsiyə olunmuşdur. Bu normativlər, bank sektorunun protsiklik davranışlarını məhdudlaşdıraraq onların iqtisadi şokların mənfi təsirlərindən daha etibarlı şəkildə qorunmalıdır. Bunlara nəzərə alaraq, Mərkəzi bank aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmişdir.

- Bankların risk menecment sistemləri və idarəetmə potensial gücləndirilmişdir
- Maliyyə ehtiyatlanması səviyyəsi daha da artırılmışdır
- Aktivlərin sağlamlaşdırılması tədbirləri davam etdirilmişdir
- Kapitalizasiya proqramları qəbul edilmiş və həyata keçirilmişdir
- Likvidliyin idarə edilməsinin yeni çərçivəsi qəbul edilmişdir, yeni normativlərin tətbiqi üçün hazırlıq işlərinə başlanılmışdır

Bazel-III risklərin bank sektorunda idarə edilməsi, nəzarət və tənzimləmə sisteminin gücləndirilməsi məqsədilə hazırlanıb və o bank sektorunda iqtisadi və

maliyyə xüsusiyyətlərinin sarsılmasını saxlayan imkanların artırılmasına, banklarda risklərin idarə edilməsinin və korporativ idarəetmənin yaxşılaşdırmağa, həmçinin banklarda informasiyanın açıqlanması və şəffaflığın artırılmasına kömək etməlidir.

Təkcə Bazel-II-nin modernləşdirilməsi kimi düzəlişləri Bazel-III özündə əks etdirmir, həm də Bazel-II-nin böhran zamanı adekvatlığının düzəldilməsi əsasında yenidən işlənməsini özündə əks etdirir. Bazel-III-ün tətbiqinə 2013-cü ilin 1 yanvarından başlandı və keçid mərhələlərlə baş verərək 2019-cu ildə sona çatacaq. Bank kapitalının və likvidliyinin tənzimlənməsi prosesinin dəyişdirilməsi təklifi Bazel-III-ün əsas istiqamətlərindən biridir.

Kapital münasibətlərinə aid yeni tələblər aşağıdakı 3 istiqamətdən biridir.

- 1) Bankların xüsusi kapitalının strukturunun dəyişdirilməsi
- 2) Kapital yetərliyi tələblərinin artırılması, kapital yetərliyinin yeni əlavə normativlərinin tətbiqi
- 3) Kapital buferlərinin yaradılması

Hazırkı dövrdə maliyyə böhranı bankların xüsusi kapitalının tərkibi hesabına bəzi maliyyə institutlarının səmərəsizliyini göstərdi. Bank kapitalının səmərəliliyinin əsas meyarları onların maliyyə itkilərinin kompensasiya edilməsi üçün istifadəsi imkanları olmalıdır. Bazel-III likvidlik yetərliyi olmayan, kapitalın tərkibində istisnalıq təşkil edən və itkilərin ödənilməsi üçün istifadə oluna bilməyən bir sıra mənbələri nəzərdən keçirir. Bazel-III subordinasiya kreditlərinin və bank kapitalının digər hibrid alətlərinin azaldılmasına, səhmdar kapital payının artırılmasına kömək edir.

Bazel-III bəzi minimum normativləri kapital yetərliyinə münasibətdə hesablama üsulunu dəyişmədən qaldırır. Bu standartta görə I dərəcəli kapitalın yetərliyinin minimum normativi 6% ölçüsündə müəyyən olunur. Bundan başqa, kapital yetərliyinin əlavə minimum normativləri də tətbiq edilir: keçid dövrü ərzində 4.5% məqsədli dərəcəyə çatan səhmdar kapitalın yetərlik normativi. Buradan ehtimal

olunur ki, I dərəcəli kapitalın əsas hissəsi əsas kapital olacaq: ilkin mərhələdə isə dərəcəsi 3% olan leverec göstəricisi

Böhran zamanı aydın oldu ki, bəzi aktivlər üzrə tətbiq edilən risk əmsalları adekvatsız olaraq azaldılıb. Bu bəzi hallarda əvvəlki illərdə həmin keyfiyyətin yoxluğu ilə izah olunurdu, müvafiq olaraq kredit riskləri haqqında mülahizələr çox optimist idi, belə ki, böhrana qədər müşahidə edilən cari əlverişli bazar konyukturasının təhlilinə əsaslanırdı. Beləliklə, əvvəlki leverec - kapitalın risk üzrə ümumi aktivlərə münasibəti əsaslı dərəcədə aktivlərə tətbiq edilən risk əmsallarından asılı idi. Bu, aktivlər üzrə risk əmsallarının azaldılmasının tətbiqi göstəricisinin asanlıqla manipulyasiya etməyə icazə verirdi.

Bu problemin həlli üçün Bazel-III-də leverecin normativ tənzimlənməsini aparmaq və kapitalın risk üzrə çəkisiz ümumi aktivlərə münasibəti kimi hesablanmasını təklif edirdi.

Bazel-III-də iki buferli kapital tərkibinin mərhələli tətbiqi nəzərdə tutur: konservasiyalı bufer və kontr-tsiklik bufer. 2016-cı ilə kimi xalis gəlir hesabına mərhələli formada bərabər payla (0.625%) formalaşan kapitalın konservasiyalı buferinin yaradılması nəzərdə tutulur. O, 2019-cu ildə keçid dövrünün bitməsi ilə əlaqədar, I dərəcəli əlavə kapitalın aktivlərindən 2.5%-dən az olmayan dərəcəyə çatmalıdır. Maliyyə sisteminin stressi zamanı bufer bank sektorundakı itkilərin ödənilməsi üçün nəzərdə tutulub. I dərəcəli əsas kapitalın minimum tələblərinin təhlükəsizliyi bununla əlaqədar olaraq 7%-ə qədər artır. Banklar kapitalın lazımı buferini formalaşdırma bilməsələr, onlar bonusların və dividendlərin ödənilməsində tənzimləyici məhdudiyyətlərlə üzləşəcəklər. Bazel-III-ə görə kapital standartları aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Bazel-III-ə görə kapital standartları

Parametrlər	Səhmdar(əsas)kapital normativi %(common equity)	Əsas kapital normativi%(Tier1 capital)	Xüsusi kapital normativi%(Total capital)
Minimum tələblər	(-) 4.5	(4) 6.0	(8) (8.0)
Konservasiya buferi	(-) 2.5		
Konservasiya buferinin minimumu	7.0	8.5	10.5
Kontr-tsiklik bufer	(-) 0-2.5		
Yekun	7.0-9.5	8.5-11.0	10.5-13.0
Leverec	-	-	(-) 3.0

Mənbə: Bazel-III üzrə bank tənzimləmə qaydaları

Qeyd.Solda mötərizənin içində göstərilən rəqəmlər Bazel-II-də olan kapital standartlarıdır.

Kapitalın kontr-tsiklik adlanan ikinci buferinin aparılması nəzərdə tutulur. Buferin formalaşdırılmasının əsas məqsədi hədsiz kredit artımı dövründə sistemli risklərin yaradılmasına gətirib çıxaran bank sektorunu qorumaq üçün onun tənzimləyici makroprudensial alət kimi istifadə edilməsidir.

2017-cı il yanvarın 1-nə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların məcmu kapitalın illik dinamikasına görə reytingi

Aşağıdakı cədvəldə bankların məcmu kapitalın illik dinamikası üzrə ilk beşliyi əks olunub:

Cədvəl 2.6

Bankların məcmu kapitalının illik dinamikası

№	Banklar	Məcmu kapitalın illik dinamikası, %
1	Turanbank	31,5
2	Muğanbank	19,5
3	Azər-Türk Bank	13,3
4	PASHA Bank	12,7
5	Caspian Development Bank	11,0

“Bazel-III” “Bazel-II”-ni yeniləyən inqilabçı standart deyildir. Xüsusilə maliyyə sabitliyini qorumaq məqsədilə “Bazel-II”-nin çatışmazlıqların aradan qaldırmaq üçün qəbul edilmiş standartdır. “Bazel-III” ayrı-ayrı təşkilatların qarşılaşdığı risklərlə bərabər sistem riskləri həm mikrosəviyyədə, həm də makroiqtisadi səviyyədə olan islahatlara dair müddəaları əhatə edir.

“Bazel-III” standartının qarşıya qoyduğu əsas hədəfləri aşağıdakılardır.

- Bank sisteminin dayanıqlığının maliyyə və iqtisadi şokların mənbəyindən asılı olmayaraq qorunub saxlanması
- Korporativ və risk idarəetməsinin inkişaf etdirilməsi

- Bankların məlumatlarının açıqlanması xüsusiyyətinin və şəffaflığının artırılması
- Ayrı-ayrı bankların mikroprudensial nəzarət əsasında dayanıqlılığının artırılması
- Maliyyə sabitliyinin makroprudensial siyasət əsasında qorunması

“Bazel-III” standartı aşağıdakı yenilikləri gətirmişdir.

- I dərəcəli və Baza kapitalın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və kəmiyyətcə artırılması
- Risklə ölçülmüş aktivlərin 2.5%-i qədərində makroiqtisadi dəyişmələrə uyğun olaraq “bufer ehtiyat kapitalı”nın yaradılması. Maliyyə və iqtisadi böhranlar zamanı itkiləri kompensasiya etmək “bufer ehtiyat kapitalı”nın əsas məqsədidir.
- Kontr-tsiklik ehtiyat kapitalı kredit risklərinin artdığı zamanda risklə ölçülmüş aktivlərin 0-2.5% qədərində yaradılması
- I dərəcəli kapitalın cəmi aktivlərə nisbəti olan “leverage” əmsalının tətbiqi
- Əlavə kapital ehtiyatının sistem əhəmiyyətli banklar üçün yaradılması
- Kreditlər üzrə kontr-tsiklik idarəetmə çərçivəsində itkilərə dair dinamik ehtiyatlanma siyasətinin həyata keçirilməsi

Bankların lazımi səviyyədə likvid vəsaitlərlə təmin edilməsi məqsədilə qısa və uzunmüddətli perspektivdə likvidlik normativlərinin tətbiqi

Mənbə: Bank Nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi 12 sentyabr 2010

Bank sisteminin kapitallaşması və bankların idarə edilməsinin keyfiyyətinin artırılması AMB tərəfindən maliyyə sisteminin sabitliyinin qorumaq məqsədilə “Bazel-III” standartı çərçivəsində aparıldı. Bu məqsədlə kapital strukturunun təkmilləşdirilməsinə xüsusi önəm verildi. 2011-ci ilin fevral ayında əlavə olaraq yeni “leverage” normativinin tətbiqinə başlandı. Banklar bu normativə görə balansdan kənar aktivlərə və balanslaşdırılmış kapital aktivlərə uyğunlaşdırıldı. Bu tədbir bankların sürətli artımının qarşısını almağa xidmət etdi.

Bank sisteminin maliyyə dayanıqlığını və AMB-nin fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri maliyyə sabitliyinin qorunması zəruri səviyyədə saxlandı. Bank sistemində maliyyə sabitliyinin qorunması tədbirləri başlıca olaraq risklərin çevik və preventiv idarə olunmasına, makroprudenisal siyasət çərçivəsi bank sisteminin tənzimlənməsi və nəzarət mexanizminin yeni keyfiyyət səviyyəsinə qalxmasına və “Bazel-III” standartları ilə harmonizasiyasına yönəldildi.

2.3 Bazel standartlarının tətbiqinin qiymətləndirilməsi

Bazel standartlarının tətbiq olunan zaman onun qiymətləndirilməsi vacib şərtidir. Bazel-II-də riskin 3 növünə-kredit, əməliyyat və bazar risklərinə baxılır. Banklara əməliyyat risklərini qiymətləndirmək üçün 3 metoddan istifadə təklif olunur:

- Kapital üzrə tələblərin sərt yazılmış dərəcədə əməliyyat riski altında yekun məbləğini nəzərdə tutan əsas metod
- Müəyyənləşdirilmiş əmsalların hər bir əməliyyat fəaliyyətləri altında tətbiqini nəzərdə tutan standart metod
- Bankların kəmiyyət və keyfiyyət kriteriyalarının kombinasiyası əsasında əməliyyat risklərinin ölçülməsində istifadə etdikləri metodlar zamanı risklərin ölçülməsinin irəlilədilmiş metod

Kredit risklərinin qiymətləndirilməsi üçün Bazel-II-də 3 alternativ variant, daxili reytinglər və standart yanaşma əsasında həyata keçirilməsi təklif edildi. I halda Bazel-I metodikasından fərqli olaraq kredit reytinglərindən asılı olaraq ixtisaslaşmış təşkilatlar tərəfindən mənimsənilmiş risklər üzrə çəkili aktivlər tətbiq edilir. II-III halda isə risklərin qiymət üçün nəzarət orqanları tərəfindən bəyənilmiş aktivlərindən istifadə olunur. Bazel-II-də bazar risklərinin hesablanmasına dair tələbləri dəyişməyi nəzərdə tutulmurdu, çünki banklara əsaslandırılmış seçim etməyi standartlara hesablamının irəlilədilmiş yanaşması arasında seçim etməyi məsləhət görülürdü.

2008-ci ildə başlanmış Dünya Maliyyə böhranı maliyyə institutlarına beynəlxalq konfederasiyanın tələblərində ciddi nöqsan və çatışmazlıqları ortaya çıxartdı. Nəticədə bazar iştirakçılarının intensiv artıma uyğunlaşan aqressiv davranış modellərini əldə etməsi ilə əlaqədar fərdi və sistemli eyniləşdirilməmiş risklərin böyük həcmdə toplanması prosesi baş verdi. Bir çox ekspertlər müasir tənzimləmə sisteminin dövrülük kimi çatışmazlıqlarını ayırdı. Tənzimləmənin dövrülüyünün yüksəliş fazası qəbul edilən risklərin azadılmasına apardı, lakin tənəzzül dövrü onları

artırdı və kredit sisteminin yenidən qurulmasını çətinləşdirdi. İqtisadi dövrülülüyü tənzimləmənin belə dövrülülüyü gücləndirdi və bankların davamlılığını azaltdı.

Bankların kredit riskləri “Bazel-I” kriteriyalarına əsasən daha yüksək standartlar tətbiq edən zaman yeni standartlara görə kredit verilən şirkətlərin də risklərini qiymətləndirilməsi əsaslı hesab olunurdu. Risklərin qiymətləndirilməsini bankların kredit əməliyyatları 2 yanaşmadan zəruri hesab edir.

1. Kredit verilən təşkilatların riski (balans, mənfəət və zərər cədvəli, kapital adekvatlığı, idxalat-ixracat, idarəetmə təşkilat, struktur və başqa bu kimi keyfiyyət faktorlarının qiymətləndirilməsi)

2. Kredit əməliyyatlarının növü üzrə risk (əməliyyatın vaxtı, forması, təminatı və pul vahidi) bu 2 risk qiymətləndirilməsinin nəticəsində verilən kreditin ümumi riski ortaya çıxır.

1989-cu ildə 10 aparıcı kapitalist ölkəsi özlərinin beynəlxalq əməliyyatlarını həyata keçirən banklarının tənzimlənməsi normalarını harmonizasiya etdilər. Bazel razılaşması kimi məşhur olan Bank nəzarətinin Bazel komitəsi tərəfindən işlənilib hazırlanan bu qərara böyük sayda dövlət qoşulmuşdur.

Maliyyə nazirlikləri və mərkəzi bankların rəhbərlərinin iclaslarının gündəliyində böhran hallarına reaksiya verilməsi və onların qarşısının alınması ilə bağlı məsələlər daxil edilir.

Səkkizlər qrupu ölkələr maliyyə bazarlarının və dünya maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsi, BVF-nin yeniləşdirilməsi üzrə tədbirlər görmüşlər. Eyni zamanda, beynəlxalq standartların işlənilib hazırlanması və istifadəsi, Maliyyə Sabitliyi Forumunun yaradılması və digər sahələrdəki təşəbbüsləri olmuşdur. Bu təşəbbüslər dünya valyuta sisteminin sabitliyinin dəstəklənməsi və böhranların qarşısının alınması məqsədləri ilə həyata keçirilmişdir. Onların realizasiyasının və böhranların qarşısının alınması təsiri dünya ictimaiyyətinin diqqət mərkəzində durmuşdur. 1999-cu ildə Cənub Şərqi Asiya ölkələrində ortaya çıxmış maliyyə

böhranlarının zəncirvari reaksiyasına cavab olaraq, yeddiilər qrupu ölkələrinin təşəbbüsü ilə Maliyyə Sabitliyi Forumu (MSF) yaradıldı. O, 4 beynəlxalq maliyyə institutunun, 4 beynəlxalq maliyyə komitəsi və komissiyalarının nümayəndələrini və mərkəzi bankların iki ekspertini, 11 ölkənin maliyyə orqanlarını özündə birləşdirdi. Forumun yaradılması məqsədi - beynəlxalq maliyyə sabitliyini təmin edən siyasətin formalaşdırılması, dünya maliyyə bazarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması və valyuta - maliyyə böhranlarının yayılmasının zəncirvari reaksiyası ehtimalının azaldılmasıdır. Forum dünya maliyyəsinin sabitliyinə ola bilən qorxunu həmin məqsədlərə nail olmaq üçün qiymətləndirir, böhranların meydana gələ bilməsi ehtimalının azaldılması üzrə tədbirləri müəyyənləşdirir və sabitliyə cavabdeh olan maliyyə orqanlarının nümayəndələri arasında qarşılıqlı əlaqələrə və informasiya mübadiləsinə imkan yaradır. 2004-cü ilin sentyabrında forumun iclasında xüsusi diqqət risklərin idarə olunmasına, yenidən sığortalanmaya, bazarın şəffaflığının artırılmasına hec fondlarla və offşor zonalarla bağlı müxtəlif məsələlərə, mühasibat hesabatları və auditin beynəlxalq standartlarının inkişafına verilmişdir.

Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin köməyi ilə 1980-ci illərin sonlarında risk nəzərə alınmaqla kapitalın yetərliyi standartının işlənilib hazırlanması üzrə təşəbbüsü öz üzərinə götürmüşdür.

Hesab edilmişdir ki, bu, kapitalın yetərliyinin tənzimlənməsi üzrə milli normativlərin beynəlxalq banklardakı göstəricilərə yaxınlaşdırılmasına təsir edər. Yeni metodika ikili məqsəd daşıyırdı:

1. beynəlxalq bank sisteminin etibarlılığını və sabitliyini möhkəmləndirmək
2. onun ardıcıl tətbiqi ilə beynəlxalq bankların rəqabətlikdə qeyri-bərabərliyini doğuran səbəblərin zəiflədilməsi.

Bazel Komitəsinin göstərişləri üzrə kapital və risk dərəcəsi nəzərə alınmaqla ölçülmüş aktivlər aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 2.7

Kapital	Risk dərəcəsi nəzərə alınmaqla ölçülmüş aktivlər
Əsas kapital (T1)=Nizamnamə kapitalı+ehtiyatlar	Pul vəsaiti/kredit+İÖİT=0%
-	İÖİT kredit bankları=20%
Əlavə kapital(T2)=digər ehtiyatlar+subordinasiyalı borc $\leq 50\% * T1$	İpoteka kreditləri=50%
Əlavə kapital(T3)=bazar riskinin ödəmə ehtiyatları	Əsas vəsaitlər və digər kreditlər=100%

Bazel Komitəsi-bank fəaliyyətinə nəzarət üzrə dövlətlərarası komitədir. 28 üzvdən ibarət beynəlxalq bank qrupunu təşkil edir. Bank nəzarəti sahəsində dövlət tənzimləmə orqanları üçün tövsiyələr və göstərişlər işləyib hazırlayır. Bazel Komitəsinin tövsiyələri beynəlxalq fəaliyyət ilə məşğul olan banklar üçün 100-dən çox ölkədə istifadə olunur.

“Bazel-I” standartları bank sahəsinin inkişafına mühüm təsir göstərdi. Kapitalın yetərliyinin hesablanması üzrə Bazel qaydaları bütün dünya üzrə kapitalın yetərliyi standartlarını müəyyən etdi. Bu qaydalar 30-dan çox ölkədə qəbul edildi. Onlar diqqətini investorların və bankların özlərinin güclü kapital mövqelərinin arzu edilən olmasına yönəltdi. “Bazel-I” tələb edirdi ki, banklar öz aktivlərinə nisbətdə xüsusi kapitalının yetərliyinin (XKY) 8 faizlik məcburi səviyyədə olmasını təmin etsinlər. Bu zaman həm də aktivlər, risklər nəzərə alınmaqla ölçülməli və birinci səviyyədə 4 faizlik kapitalın olması lazım bilinmişdir.

III FƏSİL

BANK SEKTORUNDA BAZEL III STANDARTLARININ

TƏŞKİLİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanca bank tənzimlənməsinin beynəlxalq standartı Bazel III-ün tətbiqində xarici təcrübə

Bazel-III standartının Azərbaycan Respublikasında tətbiqinin həyata keçirilməsi xarici təcrübəyə xüsusi şəkildə əsaslanır. Bazel-III bank sektorunun tənzimlənmə və nəzarət sisteminin reallaşdırılması və risk faktorlarının idarə edilməsinin gücləndirilməsi xarici ölkələrin modellərini tətbiqini həyata keçirməklə düzgün idarə sisteminə nail olmağı bacarmalıdır. Bank nəzarəti üzrə fəaliyyət göstərən Bazel Komitəsi tərəfindən hazırlanmış islahat tədbirləri hərtərəfli müəyyən olunmalıdır.

Bazel-III standartı qarşıya qoyduğu məqsədləri həyata keçirmək üçün düzgün strateji hədəfləri seçməli və öz məqsədlərinə nail olmalıdır. Bazel-III standartı maliyyə iqtisadi stresslər nəticəsində yaranan nöqsanları aradan qaldıraraq bank sektorunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini həyata keçirəcəkdir.

Bazel-III standartının tətbiqində baş verən problemləri aradan qaldırmaqla bank sisteminin fəaliyyətinin genişlənməsinə və möhkəmlənməsinə nail olmaq qarşıda duran ən vacib faktordur. Mikroprudensial və makroprudensial tənzimlənmə çərçivəsində risklərin idarə edilməsinin bu standarta istiqamətlənməsinin sürətləndirilməsinə nail olmaqdır.

Maliyyə böhranın baş verdiyi dövrdə böhranın yaranmasına şərait yaradan amillərdən biri kimi kapital bazasının səviyyəsinin zəifləməsi idi. Lakin, sistemin güclənməsi ilə yeni standartın tətbiqi kapital bazasının səviyyəsi və keyfiyyətinin güclənməsi müşayiət olunur.

Yeni standart bankların risklərini nəzərə çarpacaq dərəcədə azaldılmasına, gələcək böhranların yaranma ehtimalının qarşısının alınmasına stimül yaradır.

İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və dünya iqtisadiyyatının transformasiyası kimi amillər nəticəsində qlobal maliyyə sistemi çərçivəsində yeni meyillərin prudensial tənzimlənmə və nəzarətin güclənməsi, alternativ bankçılığın genişlənməsi, maliyyə xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması əhalinin davranış modellərinin fərqlənməsi və dəyişməsi istiqamətində müşahidə olunur.

Maliyyə sektorunun bank sahəsində dinamik iqtisadi artım üçün əhəmiyyətini dünya iqtisadiyyatında gedən son, dəyişkən proseslər bir daha təsdiq edir, prudensial tənzimləmə faktorunu və nəzarət baxışını dəyişir. Sektorun istər sabitliyini və bu yolda sistem risklərinin mühüm göstəricidə azaldılmasını, istərsə də səmərəli inkişafını tənzimlənmə və nəzarət elementi dəstəkləməlidir. Bu məqsədlə tənzimlənmə və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə nəzarət alətlərinin çeşidi genişlənməli, qlobal təşəbbüslər intensivləşməli, həmçinin makroprudensial tənzimlənmənin əhəmiyyəti artmalıdır.

Bazel-III bank sektorunun risklərinin absorbsiya etmə potensialının gücləndirilməsi istiqamətində irəli sürülən təşəbbüslərin mərkəzi komponenti tənzimləmə çərçivəsidir. Azərbaycan bank sektorunda kapitalla dair tələbləri Bazel-III sərtləşdirilmiş və eyni zamanda likvidlik risklərinin idarə edilməsi üzrə yeni alətlər müəyyən etməlidir. Sistem risklərinin təsirinin yumşaldılması və onların idarə edilməsi məqsədilə kontrtsiklik kapital buferinin yaradılması və differensial tənzimləmə tələbləri sistem əhəmiyyətli banklar üçün müəyyən olunmalıdır.

Maliyyə institutlarının möhkəmləndirilməsi prosesində dövlətə məxsus vəsaitlərdən istifadənin minimum dərəcəyə endirilməsi məqsədi ilə maliyyə təşkilatlarının möhkəmləndirilməsi və restrukturizasiyası çərçivəsi formalaşdırılır, daha effektiv alətlərin tətbiqinə başlanılır.

Maliyyə sektoruna nəzarətin təşkilində risk əsaslı və konsolidasiya olunmuş prinsiplərinin daha geniş tətbiqi müşahidə olunur. Nəzarət orqanları tərəfindən bu zaman maliyyə təşkilatlarının biznes modelləri və strategiyaları daha dərinləndirilir və nəzarət tədbirləri preventiv qaydada həyata keçirilir.

Avtomatlaşdırılmış, dinamik prudensial nəzarət sisteminin tətbiqi istiqamətlərində işlər görülmüşdür. Bazel Komitəsi prinsiplərinə bank nəzarətinin normativ baza səviyyəsinin uyğunlaşdırılması davam etdirilir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, strateji planlaşdırma, modernləşdirilmiş menecmentin məqsəd və vəzifələrinin düzgün seçilməsində və onlara səmərəli surətdə nail olmaqda müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. İdarəetmə qərarlarının istənilən fəaliyyət sferasına malik təşkilatda qəbul edilməsi yaranmış vəziyyəti düzgün qiymətləndirməyi, daxili və xarici amillərin mümkün inkişaf proseslərinin hazırlanmasını və onların dərin təhlilini tələb edir. Bank fəaliyyətinin səmərəli olmasına, pul-kredit siyasətinin sabitləşdirilməsinə yönəldilməsi üçün mikroiktisadi proseslərin və proqnozlaşdırılmasının modelləşdirilməsi bu siyasətin digər strateji ilə əlaqələndirilməsinə nail olunmalıdır.

Bazel Komitəsinin standartlarına və beynəlxalq təcrübəyə bank nəzarəti normalarının uyğunlaşdırılması, bu standartlara cavab verən nəzarət hesabat sisteminin avtomatlaşdırılması və tətbiqi, nəzarət metodologiyasının qeyri-bank təşkilatlarına təkmilləşdirilməsi qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən hesab edilməlidir.

Bank fəaliyyətinin inkişafının yaxın perspektivdə strateji proqramlarının işlənilməsinə nail olunmalıdır. Şübhəsiz ki, ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə qeydə alınmış tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi və insan resurslarının inkişaf etdirilməsi strateji proqramda öz əksini tapmalıdır.

Risqlərin düzgün şəkildə dəyərləndirilməməsi, ödəmə qabiliyyətinin kəskin zəifləməsi, bank resurslarının itirilməsi, planlaşdırılmış gəlirlərin əldə olunmaması və

s. neqativ halların yaranması ilə nəticələnir. Bunların baş verməməsi üçün bütün fəaliyyət sahələri üzrə bank potensial riskləri qabaqcadan müəyyənləşdirilməli, onların mənşə və yaranma səbəblərini təhliletmə bacarığına malik olmalıdır.

Bazel-III adlanan standartların tətbiqini Bank nəzarətini həyata keçirən Bazel Komitəsi 4 il müddətinə, 2015-ci ildən 2019-cu ilə qədər təxirə salıb. Təşkilat özü də etiraf edir ki, kredit təşkilatlarına ehtiyatların artırılması üçün daha çox zaman lazımdır.

Eyni zamanda, bank sisteminə uyğun etimadın qorunması, bank sektorunda idarəetmə potensialının xüsusi və əsaslı gücləndirilməsi, sistem risklərinin minimallaşdırılması və maliyyə dayanıqlığının möhkəmlənməsi və artırılması istiqamətində Mərkəzi bank tədbirləri davam etdirir.

Harmonizasiya məqsədilə Bazel-III standartları ilə yerinə yetirilən müvafiq işlər daha effektiv və çevik nəzarət siyasətinin həyata keçirilməsinə, analitik yoxlama nəzarət alətlərinin təkmilləşdirilməsinə imkan verəcək.

Beynəlxalq bazarlarda Bazel-III tələblərinin tətbiq olunma prosesinə yönəlmiş bəzi narahatlıqlar da mövcuddur. Həmin narahatlıqlardan birincisi “Nəzarət Arbitrajı” yaranma ehtimalıdır. Daha çox proseslər hər yeni tərtibatda olduğu kimi, Bazel-III-ün tətbiqi prosesində də “Nəzarət Arbitrajı” imkanından yararlanmaq üçün bankların intensiv fəaliyyət göstərəcəyi gözlənilən bir hadisədir. Problemlərin ikincisi yeni qaydaların adaptasiya prosesi və bazar tərəfindən qəbul edilmə səviyyəsidir. Yeni üsulların tətbiqi maya dəyərini minimuma endirmək məqsədilə, Bazel-III meyarlarında adaptasiya prosesi uzun və mərhələli bir vaxta yayılmışdır. Lakin, çatışmazlıqlardan ən əhəmiyyətli uzun keçid prosesinin yeni qaydalara keçidin gec olması, Bazel-III göstəricilərinin istənilən səviyyədə təmin oluna bilməməsidir.

Bazel-III tələblərinin tətbiq olunma prosesinə dair narahatlıqların üçüncüsü, bəlkə də ən əhəmiyyətli bankların yeni standartlara uyğunluq üçün etdirəcəkləri strategiya və qərarların ölkə və dünya iqtisadiyyatına təsirləri ilə bağlıdır.

Nəticə olaraq keçirilən tənzimləmələrlə Bazel-III meyarları bank sektorunu risklərə qarşı daha dözümlü vəziyyətə gətirərək və qlobal kapital ilə likvidlik nisbətərini genişləndirir. İlk standart 1988-ci ildə çap olunan və sonuncu standart 2010-cu ildə elan edilən Bazel Meyarları bank sistemində son tənzimləmə olmayacaq, zaman keçdikcə bazarlardakı inkişafıara uyğunlaşmaq üçün bir çox Bazel göstəricilərinə ehtiyac yaranacağı məlumdur.

3.2. Bazel-III standartlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

¹⁰Bank sektorunun 2018-ci ilin yanvarın 1-dən “Bazel-III” standartlarında bir neçə normativin dəyişilməsi ilə kreditləşmə sahəsində çətinliklərlə üzləşəcəyi gözlənilir. Yeni normalara uyğun olaraq məhz bu tarixdən etibarən, bankların kredit verilmə prosesində məhdudiyyətlər yaranacaq və yalnız banklar ən etibarlı müştərilərə kredit verməyə məcbur ediləcək.

¹¹“Bloomberg Gadfly”-Kristofer Langerin verdiyi məlumatlara əsasən, agentliyin biznes dünyası barədə sürətli şərhlər təqdim edən bölməsində hər bir maliyyə tənzimlənməsində olduğu kimi, bu dəyişiklərin təsirinin daha əvvəldən hiss edilməsi gözlənilir.

Dünya miqyasında normativdəki dəyişikliklər daha çox iflasların baş verməsinə səbəb olacaq. Bunlardan birincisi “xalis sabit maliyyələşdirmə əmsalın”da likvidlik riskinin tənzimlənməsi istiqamətində yeni hesablama üsulunun tətbiqidir. İkincisi isə, maliyyə aktivlərinin təsnifatı və qiymətləndirilməsində gözlənilən kredit zərərlərinin hesablanması üzrə tələblərin, yeni əsasnamələrin əlavə edilməsidir. Kreditlərin uzadılması prosedurları ilə əlaqədar yeni qaydaların tətbiqi gözlənilir.

“Bazel-III” standartları dünya bazarında kreditləşmənin yavaşlaması və likvidliyin azalması səbəbi ilə artıq dəfələrlə tənqid olunub. Yeni qaydaların tətbiqi ilə banklar az borcu olan və yüksək gəlirliliyə sahib şirkətlərə kredit verə biləcək. Mütəxəssislərin fikrincə, bu, kredit resurslarına çıxışı çətinləşdirməklə kiçik və orta biznesə mənfi təsir edəcək. Nəticədə, dünyada yaranan mənfi izlərə baxmayaraq, bankların global iqtisadi artımı dəstəkləmək imkanları məhdudlaşacaq.

Bank sisteminin dayanıqlığı bank sisteminin bloklarının, strukturunun və elementlərinin tədrici, uzunmüddətli, balanslaşdırılmış inkişaf prosesidir. Bu proses onun keyfiyyət və kəmiyyət baxımından dəyişməsinə və bütövlükdə cəmiyyətin

---

¹⁰ Bloomberg Gadfly agentliyi

¹¹ Bloomberg Gadfly agentliyi

sosial-iqtisadi münasibətlərinin inkişafı üçün səmərəli şəraitin yaranmasına gətirib çıxarır. Dayanıqlığa iqtisadiyyatın real sektorunun və onun digər subyektlərinin tələbatları nəzərə alınmadan nail olmaq mümkün deyil, çünki qeyri-stabillik və bank sisteminin fəaliyyət göstərdiyi xarici mühit problemləri ilk növbədə onun daxili vəziyyətinə öz təsirini göstərir.

Bank sektorunun səmərəliliyi və dayanıqlığının təmin olunması tədbirləri bir çox halda monitorinqdən asılıdır.

Məlum olduğu kimi kommersiya banklarının bank tənzimlənməsi və nəzarəti sistemi çərçivəsində fəaliyyətinin monitorinqi aşağıdakı kompleks məsələlərin həllinə yönəlmişdir:

- kommersiya bankları sisteminin fəaliyyəti və ölkənin iqtisadi inkişafının əsas göstəricilərini əks etdirən informasiyanın toplanması
- bank sisteminin dayanıqlıq göstəricilərinin proqnozu və təhlili, bank sisteminin sistemli risklərinin qiymətləndirilməsi
- bank sisteminin dayanıqlığını və etibarlılığını şərtləndirən müxtəlif amillərin təsir etmə dərəcəsinin aşkar edilməsi və qiymətləndirilməsi
- bank sisteminin dövlət tənzimlənməsi çərçivəsində aparılan tədbirlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Monitorinqin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırılır.

- bank risklərinin mütəmadi monitorinqi
- əmsalların monitorinqi
- stress-testləşdirmənin nəticələri əsasında monitorinq
- bank sektorunun maliyyə davamlılığının göstəricilərinin monitorinqi
- qeyri-maliyyə sektoru müəssisələrinin monitorinqi

Monitorinqin bu istiqamətlərindən hər biri funksional əhəmiyyətə malikdir. Lakin, tədqiqat göstərir ki, onun qüsurları var. Mütəxəssislərin fikirlərinə görə bank hesabatçılığının mötəbərliyi problemini həll etmək üçün bank sisteminin biznesin aparılması üzrə beynəlxalq standartlara və MHBS-ya keçidi üçün şərait yaratmaq Mərkəzi bankların normativ aktlarını təkmilləşdirmək, həddindən artıq olan icbari iqtisadi normativlərinin sayını azaltmaq, Bazel-III elementlərini tətbiq etmək, bank hesabatlarının auditor şirkətləri tərəfindən yoxlanması prosesi üzərində nəzarəti gücləndirmək və s. lazımdır.

Bu problemin həlli çərçivəsində rəhbər və baş mühasiblərə, daxili nəzarət sisteminə, bankların uçot-əməliyyat işinin təşkilinə daha yüksək tələblət irəli sürülməsi vacib şərtidir.

Risqlərin mütəmadi monitorinqinə aşağıdakı istiqamətlər daxildir:

- kredit risklərinin monitorinqi
- kapital yetərliliyinin monitorinqi
- bazar risklərinin monitorinqi
- likvidlik risklərinin monitorinqi

Azərbaycan iqtisadiyyatı son illər permanent risklər şəraitində qeyri-sabit qlobal iqtisadi mühitdə öz inkişafını uğurla davam etdirmişdir. İqtisadiyyatın şaxələnməsi, ölkənin xarici iqtisadi mövqeyi əlverişli olmuş, yeni iş yerlərinin açılması prosesləri sürətlənmiş, dövlətin iqtisadi artımda sosial iqtisadi inkişafa aktiv dəstəyi mühüm rol oynamışdır.

Ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq reytingləri çox yaxşılaşmışdır. Azərbaycan Dünya İqtisadiyyat Forumunun Qlobal Rəqabətlik hesabatında daha 9 pillə irəliləmişdir. Azərbaycanın makroiqtisadi dayanıqlıq üzrə dünyada 20 dövlət arasındadır. Azərbaycanın kredit reytingini aparıcı beynəlxalq reyting agentlikləri “stabil” olaraq qiymətləndirirlər.

¹²Bank sektorunda maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi potensialının artırılması məqsədi ilə sistem risklərinin identifikasiyası prioritet məsələlərdən biri olmuşdur. Bank sektorunun davamlılığı və həssaslığı stress-testlər və maliyyə sabitliyi indikatorları vasitəsi ilə mütəmadi qiymətləndirilmişdir.

“Bazel-III” “Bazel-II” standartını dəyişdirmir, sadəcə “Bazel-II”-də yaranan nöqsanları aradan qaldırmaq məqsədilə yeni yanaşmaların əlavə olunmasıdır.

“Bazel-III” standartının əsas məqsədləri

Daha keyfiyyətli kapital. Banklar ölkə iqtisadiyyatındakı mühüm funksiyalarına görə özlərini hər cür mənfi şərtə qarşı gücləndirmək məcburiyyətindədirlər. Buna görə də həyata keçirdikləri fəaliyyətdə risk amilini doğru hesablamaları lazımdır. Bankların çətin vəziyyətlərində qalxan rolunu oynayan mühüm amil sahib olduqları kapitaldır. Bank kapitalı, bank tərəfindən mütəmadi olaraq istifadə edilən fondların mahiyyətini əks etdirən təşkilata maliyyə cəhətdən güc verən, qarşılaşan çətinliklərin məğlub edilməsinə köməkçi vasitədir.

“Bazel-III”-ün gətirdiyi yeniliklərdən biri 0% ilə 2.5% aralığında ölçülmüş konyuktura əksi kapital buferidir. Bu buferin məqsədi maliyyə dövrüdəndəki eniş və çıxışların təsirini azaltmaqdır.

Bugünə qədər olan maliyyə böhranları tədqiq edildikdə bankların iqtisadi proseslərin müsbət olduğu vaxtlarda kredit təminatlarını genişləndirdiyi, səhmdarlarına və işçilərinə yüksək miqdarda gəlirləri bölüşdürüldükdə, buna qarşılıq iqtisadi proseslərin mənfi olduğu vaxtlarda kredit təminatını azaldaraq real sektora vəsait təminatında çətinliyə getdikləri və iqtisadi inkişafın daha da mənfi təsir göstərməsinə səbəb olduqları görünür.

“Bazel-III” ilə gətirilən ən mühüm məqam bu mənfi halın qarşısının alınmasını təmin etmək üçün “kapital mübadilə buferi” tətbiq etmələrinin həyata keçirilməsidir. Bu baxımdan “Bazel-III”-ün əlavə kapital ehtiyacı yaranmasına bağlı olaraq bir dövr

¹² Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının məlumatı

üçün bankların əsas mənbə qarşılıqlarını mənfi təsir edəcəyi düşünülə də orta perspektivdə qeyd olunan tədbirlərə görə iqtisadi böyüməyə müsbət töhfə verəcəyi gözlənilir. Həmçinin daha güclü kapital quruluşuna malik bir bank sisteminin makroiqtisadi balansın formalaşmasında daha fəal rol oynayacağı aydındır. “Bazel-III” ilə bağlı 3 əsas məqam göstərilir:

- “Bazel-III” maliyyə sektorunda hərtərəflilik təmin edir. Qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq mühüm töhfə ola bilər.

- “Bazel-III” üçün uzun bir keçid dövrü planlaşdırılır.

- Ümumi qəbul edilmiş keçid tənzimləmələri, iqtisadiyyata yeni kredit axınını dəstəkləyərkən bank sektorunun uyğun kapital artırma yolu ilə daha yüksək kapital standartları ilə əlaqələnməsini təmin edəcəkdir.

Mərkəzi Bank sistem risklərinin minimuma salınmasını, bank sisteminə inamın qorunması, maliyyə sabitliyinin artırılması, bank sektorunda idarəetmə potensialının gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər görmüşdür. Maliyyə sabitliyinin qorunmasını təmin edən bank nəzarəti üzrə formalaşan “Bazel-III” standartlarını nəzərə almaqla riskli prudensial nəzarət çərçivəsinin formalaşdırılmasını sürətləndirmişdir.

Mərkəzi Bank bank sisteminin maliyyə dayanıqlığının artırılması üçün banklara qarşı kapital tələblərini yüksəltmişdir. Tənzimləmə və nəzarət çərçivəsinin Mərkəzi Bank yeni beynəlxalq standartlara uyğunlaşması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir.

Risk əsaslı prudensial nəzarətin “Bazel-III” standartları ilə harmonizasiyası məqsədi ilə yeni çərçivəsinin formalaşdırılması istiqamətində fəaliyyəti davam etdiriləcəkdir. Bu çərçivə daha effektiv və çevik nəzarət siyasətinin həyata keçirilməsi və analitik nəzarət üsullarının təkmilləşdirilməsinə imkan yaradacaqdır.

Bank sektorunda kapital adekvatlığının qorunması, maliyyə sabitliyi siyasətini, restrukturizasiyasının həyata keçirilməsi hədəfləri, optimal likvidlik səviyyəsinin

saxlanması realizəsinə yönəldəcəkdir. Bank sektorunun böhrandan sonrakı dövrdə daha stabil və dayanıqlı artım mənbələrinə söykənməsi mühüm şərtidir. Bu, xüsusi olaraq maliyyə vasitəçiliyinin uzunmüddətli və sağlam iqtisadi artıma yönəlməsi zərurətini şərtləndirir. Bankların resurs bazasında bunun üçün uzunmüddətli yığım mənbələrinin, eyni zamanda kapital bazarının rolunun artırılması zəruridir.

Bank sisteminin təhlükəsiz və stabil investisiyanın təmin edilməsi üçün prudensial nəzarət və tənzimləmə çərçivəsinin yeni qlobal çağırışlara adaptasiyası davam etdiriləcəkdir. Mikroprudensial nəzarətlə əhatə olunmuş riskləri bu məqsədlə daha effektiv tənzimləmək üçün bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsinin bazasında tövsiyə olunmuş yeni alətlərin istifadəsi imkanlarının qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi başlanacaqdır. Makroprudensial yanaşmanın bank tənzimləməsi və nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, gücləndirilməsi başlıca vəzifə kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Banklarda Mərkəzi Bank kapital, likvidlik və kredit risklərinin təhlükəsiz həddə idarə olunması üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirəcəkdir. Bunların sırasında aktivlərin artımını kapitalın artımına bağlayan alət “leverage” normativin tətbiqi, bank nəzarəti tərəfindən “Bazel-III” çərçivəsində tövsiyə edilmiş kapitalın keyfiyyət parametrlərinə aid daha konservativ yanaşmanın tətbiqi, daha stabil mənbələr hesabına kapitalın formalaşdırılması, bankların maliyyə risklərinə qarşı davamlılığını artıran daxili institusional potensialın gücləndirilməsi əhəmiyyətlidir.

Bank sektorunun 2018-ci ilin yanvarın 1-dən “Bazel-III” standartlarında bir neçə normativin dəyişilməsi ilə kreditləşmə sahəsində çətinliklərlə üzləşəcəyi gözlənilir. Bloomberg agentliyinin məlumatına görə, yeni normalara əsasən məhz bu tarixdən etibarən, bankların kredit verilməsində məhdudiyyətlər yaranacaq və ancaq banklar ən güvənli müştərilərə kredit verməyə məcbur ediləcək.

“Bloomberg Gadfly”-Kristofer Langerin verdiyi məlumatlara əsasən, agentliyin biznes dünyası barədə sürətli şərhlər təqdim edən bölməsində hər bir maliyyə

tənzimlənməsində olduğu kimi, bu dəyişiklərin təsirinin daha əvvəldən hiss edilməsi gözlənilir.

Dünya miqyasında normativdəki dəyişikliklər daha çox iflasların baş verməsinə səbəb olacaq. Bunlardan birincisi “xalis sabit maliyyələşdirmə əmsalın”da likvidlik riskinin tənzimlənməsi istiqamətində yeni hesablama üsulunun tətbiqidir. İkincisi isə, maliyyə aktivlərinin təsnifatı və qiymətləndirilməsində gözlənilən kredit zərərlərinin hesablanması üzrə tələblərin, yeni əsasnamələrin əlavə edilməsidir. Kreditlərin uzadılması prosedurları ilə əlaqədar yeni qaydaların tətbiqi gözlənilir.

“Bazel-III” standartları dünya bazarında kreditləşmənin yavaşlaması və likvidliyin azalması səbəbi ilə artıq dəfələrlə tənqid olunub. Yeni qaydaların tətbiqi ilə banklar az borcu olan və yüksək gəlirliliyə sahib şirkətlərə kredit verə biləcək. Mütəxəssislərin fikrincə, bu, kredit resurslarına çıxışı çətinləşdirməklə kiçik və orta biznesə mənfi təsir edəcək. Nəticədə, dünyada yaranan mənfi izlərə baxmayaraq, bankların global iqtisadi artımı dəstəkləmək imkanları məhdudlaşacaq.

Bazel-III ilə gətirilən ən mühüm məqam bu mənfi vəziyyəti dayandırmaq üçün kapital mübadilə buferi tətbiq etmələrinin həyata keçirilməsidir. Bu baxımdan baxıldıqda Bazel-III-ün əlavə kapital ehtiyacı doğurmasına bağlı olaraq bir dövr üçün bankların əsas mənbə qarşılıqlarını mənfi təsir edəcəyi düşünülsə də orta perspektivdə bu qeyd olunan tədbirlərə görə iqtisadi böyümə müsbət töhfə verəcəyi gözlənilir. Həmçinin daha güclü kapital quruluşuna malik bir bank sisteminin makroiqtisadi balansın formalaşmasında daha fəal rol oynayacağı aydındır.

Likvidlik və kapitallaşma problemlərinin 2016-2020-ci illərdə həll edilməsi, 2025-ci ilədək olan dövrdə hüquqi və tənzimləmə çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi maliyyə sisteminin inkişafı üzrə yeni hədəfləri müəyyənləşdirməyə şərait yaradacaqdır. Bu dövrdə, tam funksional maliyyə bazarlarına, sağlam banklara, Bazel-III standartlarına uyğunlaşdırılmış risk idarəetməsinə, rəqəmsallaşdırılmış proseslərə və maliyyə sistemin yüksək keyfiyyətli işçi heyətə malik olan şəkildə nəzərdə tutulur.

Qarşıdakı illər ərzində güclü və diversifikasiya olunmuş maliyyə təşkilatlarından maliyyə xidmətləri təşkil olunacaq, davamlı artım və mənfəətin nümayiş etdirəcəkdir. Bazel-III standartlarının tələblərinə bank sektoru tam uyğunlaşacaqdır. Skoring modellərinin, kredit risklərini qiymətləndirmə mexanizmlərinin, korporativ idarəetmə strukturunu və risklərin idarə edilmə proseslərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması maliyyə institutlarında risklərin idarəetmə bacarığını artıracaqdır. Yüksək keyfiyyətli məlumatlar təklif edən və kredit bürosunun mövcud olması Bazel-III standartlarına uyğunlaşma maliyyə institutlarına qeyri-ışlək və gecikdirilmiş kredit üzrə potensial itkiləri qabaqcadan qiymətləndirməyə, monitoring və anderrayting sistemlərini təkmilləşdirməyə imkan verəcəkdir. Nəticədə qeyri-ışlək kreditlərin xüsusi çəkisi azalacaq və sağlam kredit portfelinin həcmi xeyli artacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bank sektorunda dayanıqlı və sağlam inkişaf prosesləri davam etdirilmişdir. Bank sistemində bankların idarə edilməsini təkmilləşdirmək, risklərin artmasının qarşısını almaq və maliyyə dayanıqlığının gücləndirilməsi istiqamətində çox çalışma lazımdır. Nəzarət prosesi Bazel-III nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməli, bank sektorunun kapitallaşma səviyyəsi yüksəldilməlidir.

Bankların kapitallaşma səviyyəsinin 5 dəfə qaldırılması onların real sektorda iştirakı imkanlarını genişləndirməklə, banklararası rəqabəti gücləndirəcək, yerli bankların konsolidasiyası və menecer xidmətinin yüksəldilməsi, bankların daha yaxşı işləmələrini təmin etməklə, yeni texnologiya və nou-xau tətbiqinə marağı artırılmalıdır.

Azərbaycan Prezidenti qeyd etmişdir ki, aparıcı dövlətlərin təcrübəsinə əsaslanaraq Azərbaycanda bütün iqtisadiyyatın maliyyə sektoru ən mütərəqqi prinsipləri əsasında inkişaf etdiriləcəkdir.

İdeoloji platforma kimi fikrimcə, Bazel-III standartının tətbiqini həyata keçirmək üçün qarşıya qoyulan məqsədlərə düzgün və təcrübə modellərinə əsaslanmalıdır. Müasir dövrdə iqtisadi proseslər dəyişir, bank sektorunda müəyyən çatışmazlıqlar ortaya çıxır. Bunların baş vermə səbəbi kimi dünya iqtisadiyyatının bank sistemində müəyyən proseslərin üzə çıxması göstərilir. Bank sektorunda risklərin ortaya çıxma şəraitində dolğun nəzarət prinsiplərinə keçmək üçün yeni keyfiyyət dərəcəsinə malik olan bank nəzarəti orqanına ictimai etibar tələb olunur.

Eyni zamanda Bazel III meyarlarına hazırda güclü bir bank sisteminin dəstəkləyəcəyi real iqtisadiyyatın isə davamlı inkişafa sağlam stimül qazandıracağı gözlənilir. Bazel standartları milli bazda maliyyə təşkilatlar, istərsə də beynəlxalq sahədə nəzarət edici və tənzimləyici orqanlar arasında əməkdaşlıq içərisində tətbiq olursa müvəffəqiyyətə çatacaq.

Bank biznesinin daha mobil olması standart çərçivəsinin daha səmərəli təşkilinə əsaslanır. Bazel-III standartı banklardan korporativ idarəetmənin daha yüksək səviyyəsini, risklərin idarə olunmasını və effektiv daxili nəzarət xidmətlərinin yaradılmasını tələb edəcəkdir. Əlbəttə ki, qarşıda duran əsas problem kimi böyük təşkilatçılıq səyi və maliyyə məsrəfləridir. Azərbaycan bank sektorunda Bazel-III-ün tətbiqinin faydalılığını və mahiyyətini bu standartlara keçid dair təşkilatçılıq normativlərini təxmin etmək, maliyyə sistemə və ümumilikdə ölkənin iqtisadiyyatına müsbət təsirini göstərmək zəruridir. Eyni zamanda Bazel-III kapitalının kafiliyinin qiymətləndirilməsinə qarşı yeni yanaşma üsullarını təklif edir. Bu standart çərçivəsi bankların sadədən mürəkkəbə doğru kredit risklərinin qiymətləndirilməsinin bir neçə variantını təklif edir.

Qloballaşma və informasiya texnologiyalarının tərəqqisini müasir bank biznesinə xarakterik xüsusiyyətləri yeniləşdirir, bank sferasında yeni imkanlar yaradaraq bank fəaliyyətinin sərhədlərini genişləndirir.

Son illərdə Azərbaycan banklarında korporativ idarəetmədə tərəqqi müşahidə olunması nəzərə çarpır. Lakin, qeyri-maliyyə təşkilatlarında olduğu kimi, onun ənənələri bank sektorunda da möhkəm deyil. Korporativ idarəetmədə bütün məsələlər korporativ idarəetmə təcrübəsinin tətbiqində iqtisadi stimulun olmamasıdır.

Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq Bazel-III Azərbaycan bank sektorunun maliyyə sabitliyini, korporativ idarəetmə standartlarının inkişafı və effektiv nəzarət siyasətinin dolğun şəkildə həyata keçirilməsinə imkan verəcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” 4 mart 2005-ci il (4 mart 2016-cı il və 6 may 2016-cı il tarixli əlavə və dəyişikliklərlə)
2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı Maliyyə Sabitliyinin İcmalı 2011- ci il I rüb
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının “Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları” haqqında normativ sənədi Bakı-2012
4. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı “Bank nəzarəti və tənzimlənməsi” Bakı-2011
5. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı Tədqiqat bülleteni №3-2013
6. Risklərin idarə edilməsi standartı – Mərkəzi Bank
7. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı Tədqiqat bülleteni №4-2013
8. Məmmədov Z. F “Pul, kredit və banklar” Bakı-2004
9. Məmmədov Z. F “Maliyyə, pul tədavülü, kredit” Bakı-2008
10. Z.Məmmədov “Pul, kredit və banklar” Bakı-2006
11. Z.F.Məmmədov “Bank fəaliyyətinin əsasları” Bakı-2011
12. Bağirov.M.M “Bank və bank əməliyyatları” Bakı-2003
13. D.A.Bağirov, M.X.Həsənlı “Maliyyə” dərs vəsaiti Bakı-2011
14. N.Novruzov, X.Hüseynov “Maliyyə” Bakı-2007
15. В.В.Ковалев “Финансы”, учебник, 3-е издание Москва-2013
16. İlkin Orucov “Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və idarə edilməsinin əsasları” Bakı-2014
17. Əhmədov Nazim, Mehriban İmanova “Bank işinin əsasları” Bakı-2014
18. R.Bəşirov “Pul və banklar” Bakı-2014
19. Bank fəaliyyətində nəzarət sistemi: xarici təcrübə və Azərbaycan modeli M.Abbasbəyli Bakı 2014
20. Z.F.Məmmədov “Bank işi” Bakı-2016
21. Maliyyə böhranı: tarix, nəzəriyyə və antiböhran siyasət Bakı-2012.
Dos.Dr.Vidadi Zeynalov

22. Ziya Tunç Aloğlu Mart 2005 – Bankaçılıq sektorünün qarşılaşdığı risklər və bankaçılıq krizlər üzərindəki etkileri
23. Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat jurnalı №02, 2014
24. Ə.Abbasov, Z.Məmmədov, R.Rzayev, Ş.Həmişəyeva “Bank işi və beynəlxalq bankaçılıq” Bakı-2003
25. Basel II düzenlemeleri İstanbul-2012
26. BIS International Convergence of Capital Measurement
27. Arif Şəkərəliyev “Dövlətin iqtisadi siyasəti:reallıqlar və perspektivlər” Bakı-2009
28. Балдин К.В Риск – менеджмент Москва-2006
29. Candan, Hasan ve Dr.Alper Özün Bankalarda risk yönetimi ve Basel II. 1.Basını, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları-2006
30. Дубовицкая Е.А “Риски корпоративного управления” Международный журнал “Проблемы теорим и практики” управления №12 декабрь 2007 г
31. BCBS (2011) .Basel III Enchancing risk coverage
- 32.“Maliyyə və uçot jurnalı” №10 Bakı-2013
33. Финансовый анализ- Н.Н.Селезнова, А.Ф.Ионова (2005)
34. Лабруцин О.И, Валеновой Н.И (2007) Банковские риски.Издательство Москва КНОРУС
35. Захаров В.А “О рисках банковской системы” Деньги и кредит-2004 №3
36. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi internet saytı www.maliyye.gov.az
37. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının internet resursları www.cbar.az
38. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin internet resursları www.economy.gov.az
39. www.banker.az
40. www.banco.az

Проблемы применения стандартов Базель III в банковском секторе

Резюме

Осуществление политики финансовой стабилизации, защита капитальной адекватности, сохранение оптимального уровня ликвидации и осуществление реструктуризации являются необходимыми условиями в банковском секторе. Для обеспечения стабильного и здорового развития банковской системы главную роль играет урегулирование и адаптация к новым глобальным призывам системы пруденциального надзора. Для усовершенствования банковского регулирования и надзора необходимо усиление макропруденциального подхода.

Стандарт Базель III является совокупностью банковских правил, разработанных Базельским комитетом по Банковскому Надзору. Целью стандарта Базель III является укрепление регулирования банковского сектора, управления надзора и рисков. Стандарт Базель III является продолжением стандарта Базель II и регулирование банковского сектора, усиление управления надзора и рисков, применение нового капитала и стандарта ликвидации основывается на этот стандарт.

Прогресс глобализации и информационных технологий обновляет характерные качества современного банковского бизнеса, расширяет границы деятельности, создавая новые возможности в банковской сфере.

Основываясь на международную практику можно сказать то, что Базель III даст возможность развивать финансовую стабильность в банковском секторе Азербайджана, корпоративные управленческие стандарты и осуществить эффективный политический контроль.

The problems of implementation of Basel III standards in Banking sector

Summary

In a banking sector the targets to implement financial stability, protect capital adequacy, preserve optimal liquidation level and restructure are the main conditions. For provision of constant and healthy development of bank system, adaptation of regulation and prudential control framework to the new challenges plays an important role. Enhancement of macro prudential approach for improvement of bank regulation and control is specified as the most important duty.

Basel III standards are the collection of bank regulations developed by Basel Committee on Banking Supervision. The objective of Basel III standard is strengthening regulation, supervision and risk management of banking sector.

Basel III standard is the extension of Basel II standard and strengthening regulation, control and risk management of banking sector, implementation of new capital and liquidation standards rests upon just this standard.

Modern bank business features renovate progress of globalization and information technologies, by providing new possibilities in banking sector widen the range of activity.

Referencing to international practice, Basel III will make an opportunity to profoundly implement financial stability, development of corporate management standards and collective control policy of banking sector of Azerbaijan.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

Magistratura mərkəzi (ixtisas:“Bank işi”,qrup 606)

magistrantı Şirinova Günay Nəriman qızının

“Bank sektorunda Bazel III standartlarının tətbiqi problemləri” mövzusunda

dissertasiya işinə

Referat

Mövzunun aktuallığı: Ölkə iqtisadiyyatımızda hal-hazırki dövrdə iqtisadi durğunluqlar baş verməsi, bank sektorunun fəaliyyətinin xeyli dərəcədə çətinliklərlə üzləşməsi və s. bu kimi proseslərin ölkəmizin sosial-iqtisadi həyatına mənfi təsirlər göstərir. Bank sisteminin dayanıqlığı bank sektorunun bloklarının, strukturunun və elementlərinin tədrici, uzunmüddətli, balanslaşdırılmış inkişaf prosesidir. Baş verə biləcək böhranların qarşısını almaq, yaranan riskləri minimuma endirmək Bazel III standartının həyata keçirdiyi başlıca istiqamətdir. 2008-ci ildə dünya maliyyə böhranının baş verməsi bankların kapital çatışmazlığı problemini qabarıq şəkildə göstərdiyindən yeni standartın tətbiqini zəruri etmişdir. Banklarda risklərin idarə edilməsini, korporativ idarəetmənin yaxşılaşdırılması, kapital adekvatlığının qorunması mövzunun aktual məsələlərindəndir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı Tədqiqatın predmeti Bazel III standartının tətbiqində ortaya çıxan problemlər və onların yaranma səbəblərinin aşkar olunmasıdır. Bu problemlərdən yaranan neqativ halların aradan qaldırılması üçün üsullar, vasitələr məcmusunun işlənilib hazırlanmasıdır. Tədqiqatın obyektı isə Azərbaycan Respublikasının bank sektorudur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri Tədqiqatın məqsədi maliyyə və iqtisadi risklərə qarşı bank sisteminin dayanıqlığının artırılması, korporativ idarəçilik və risklərin

idarə edilməsinin inkişaf etdirilməsidir. Tədqiqatın vəzifəsi bank sisteminin dayanıqlığının saxlanması, risk idarəetməsinin inkişaf etdirilməsidir.

Tədqiqatın informasiya bazası Tədqiqatın aparılması üçün istifadə edilən informasiya mənbəyi kimi xarici ölkələrin banklarının məlumatlarından, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankının rəsmi materialları, statistik göstərici və normativlərindən və s. məlumatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Bazel standartlarının müasir vəziyyətinin araşdırılması
- Son illərdə risklər şəraitində bankların fəaliyyətinin yeni standartla uyğun tənzimlənməsi
- Bazel III standartının tətbiqində ortaya çıxan problemlərin araşdırılması
- Daha keyfiyyətli və güclü kapitala nail olunması

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti Tədqiqat işində göstərilmiş tövsiyələr yeni standartın tətbiqində ortaya çıxan və yarana biləcək problemlərin həllinə yardım edə bilər. Bu işin elmi nəticələrinin tətbiqinin çox müsbət dərəcədə praktik əhəmiyyəti ola bilər.

Tədqiqat işinin nəzəri əhəmiyyəti Tədqiqat işində əldə edilmiş nəticələrdən bazel standartlarının müasir vəziyyəti, onların qiymətləndirilməsi, bank sektorunda Bazel III standartının tətbiqində qarşıya qoyulan məqsədlər və bu standartın təkmilləşdirilməsi istiqamətində və bu mövzuları əhatə edən elmi-tədris proseslərində istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin 1-ci fəslində bank sektoru və onun iqtisadiyyatda rolu müəyyənənmiş, bank fəaliyyətindəki risklərin növləri, yaranma səbəbləri nəzərdən keçirilmişdir. Eləcə də bu fəsildə bazel standartları onlar haqqında məlumat eləcə də meydana gəlmə faktorları sadalanmışdır.

Dissertasiya işimin 2-ci fəslində isə bazel standartlarının tətbiqinin müasir vəziyyəti təhlil edilmiş, Bazel-III standartlarının tətbiqində ortaya çıxan problemlərin təhlili, həmin standartlarının tətbiqinin qiymətləndirilməsi açıqlanmışdır.

3-cü fəsildə isə bank sektorunda Bazel-III standartlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, Azərbaycan bank sektorunda bu standartın tətbiqinin həyata keçirilməsində xarici təcrübəyə əsaslanması açıqlanmışdır.

Dissertasiya işinin strukturu Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, təkliflər və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.